

Anmeldelser

Danmarks kirker

Udgivet af Nationalmuseet. SØNDERJYLLAND ved Erik Moltke, Elna Møller og Vibeke Michelsen. XXIII Sønderborg amt. 1961. 568 s. — Tilføjelser og rettelser. Kunsthistorisk oversigt. Registre. 1963. 482 s.

Med ikke mindre end 3092 sider er gigantværket om Sønderjyllands kirker nået i mål. Mon ikke det er det største værk om landsdelens kulturhistorie overhovedet? De tre foregående bind om kirkerne i Haderslev, Tønder og Åbenrå amter er omtalt i Sønderjyske Årbøger 1957 288 ff, 1959 183 ff og 1961 254 f.

Bindet om Sønderborg amts kirker indeholder beskrivelse af 18 middelalderlige landsbykirker (herunder medregnet Nordborg), samt Mariekirken i Sønderborg, slotskirken sammesteds og Augustenborg slotskirke, hvortil kommer de kortfattede omtaler af nedlagte og nye kapeller og kirker. I forhold til Åbenrå-bindet, der er på 384 s. og omfatter et tilsvarende antal kirker og kapeller, er fremstillingen taget kendeligt til i bredde. Kirkerne i Sønderborg optager mere end dobbelt så megen plads som de tilsvarende i Åbenrå, og på landsbykirkerne på Als er der ofret over 100 sider mere end på de tilsvarende i Åbenrå amt. Heraf lader sig ikke slutte, at redaktionen har skiftet stil og er blevet mere snakkesalig. Med beundringsværdig fasthed bibeholdes de én gang vedtagne strukturprincipper (på godt og ondt), men om Sønderborg-kirkerne må der simpelthen være mere at fortælle, overleveringen må være betydeligere. Et væsentligt og særpræget element i Sønderborg-bindet er de kirker og kapeller, der har haft tilknytning til hertug Hans og hans slægt. Her bør fremhæves, at redaktionen af afsnittet om Sønderborg slotskapel er forestået af vor fine kender af Sønderborg slot, dr. Otto Norn. Men også områdets tilknytning til skelsættende begivenheder i rigets historie (Dybbøl etc.) har sat sine spor i kirkernes beskrivelse, så dette bind herved kan påregne en bredere interesse end de andre tre.

Den kunsthistoriske oversigt overflødiggør begribeligvis de sammenfatninger, som forsøgte i anmeldelserne af de tidligere bind, og de bemærkninger, der her skal gøres, må koncentreres om dette med så megen spænding imødesete arbejde.

Værket om de sønderjyske kirker omhandler i kraft af fællestitlen DANMARKS KIRKER kun de 8 købstads- og flækkekirker

og de ca. 170 kirkebygninger og stiftelser, som befinder og befandt sig i de henvend 120 middelalderlige sogne, der ligger inden for nuværende dansk rigsområde. Det siger sig selv, at en *syntese* på dette grundlag ikke er mulig, al den stund grænsedragningen i 1920 skilte et kulturhistorisk set homogent område. Et brugeligt supplement for de sydslesvigske foreligger ganske vist i det sydfor grænsen udgivne inventarværk Kunst- und Baudenkmäler Schleswig-Holsteins, påbegyndt med Tønder- og Husum-bindene 1939. Men det ville være ønskeligt, om kommende værker af denne art kunne udgives som fælles dansk-tyske publikationer, for værket om Sønderjyllands kirker ville have været fuldkomnere, om hele det gamle hertugdømme havde været behandlet under ét, og med en samtidig tysk version ville det kunne anvendes af en langt større kreds. Et standardarbejde som dette har samme værdi for dansk og tysk forskning.

Den kunsthistoriske oversigt på nær 300 sider omfatter kapitlerne arkitektur, glasmalerier, kalkmalerier, sten- og billedhuggerarbejder, træskærerarbejder, tavlemaleri, portrætter og staffingering, samt metalarbejder. Hver for sig udgør disse sammenfatninger fortættede materialesamlinger til brug for kommende specialfremstillinger, og de gør det uendelig meget lettere for fremtidige kunst- og kulturforskere at gå i gang med det væld af uløste problemer vore gamle kirker rummer.

Mest omfattende er afsnittene om arkitektur og træskærerarbejder, de udgør to tredjedele af hele oversigten. Det fortræffelige materialekort, ved hjælp af hvilket samtlige kirkers byggematerialer og kronologi i grove træk er anskueliggjort, burde udgives som skolekort. Det illustrerer også den tredeling i det sønderjyske kirkebyggeri, som er Elna Møllers konklusion: 1) Den nordøstlige del (dele af Haderslev og Åbenrå amter) med granitkvadre og overensstemmelse med norrøjske traditioner, 2) vestlandet med tuf-tegl-granit-kirker og en via Ribe og Nordsøen modtaget kontinental arkitekturtradition og 3) østlandet med kampestenskirker og slægskabsforhold til Fyn med Østersø-sejladsen som forudsætning. Men understreget bliver det samtidig, at selv de områder, hvor fremmede impulser er lettest at påvise, udvikler en *milieu-bestemt* stil fra første færd.

Den samme lokalprægede tendens fastslås (med Mackeprang) for de mange middelalderlige døbefontes vedkommende. De 109 middelalderlige og 37 eftermiddelalderlige er et imponerende materiale, men redaktionen lægger her en beundringsværdig forsigtighed for dagen over for fristende værkstedssammenstillinger, det samme også i det spændende kapitel om træskærerarbejderne, oversigtens ubestridte hovedbedrift. I en omfangrig indledning gennemgås principperne for bestemmelse af kronologi, proveniens og værksted, en kunsthistorisk metodik, som enhver kunst- og

historiestuderende skulle tvangsindlægges med! Det påpeges, hvilken jungle man befinder sig i, når (specielt de middelalderlige) træskulpturer skal bestemmes, og der ironiseres veloplagt over tidligere konklusioner.

Sønderjyllands rolle som brydningsfelt for nordisk og øvrig europæisk kultur viser sig med tydelighed i den problematik, der knytter sig til den middelalderlige skulpturs herkomst. Mod teorien om et specielt lybsk supremati står den, der fremhæver en lokal, til dels fransk påvirket tradition, og redaktionen (Moltke) bevæger sig formelig på kattepoter i dette vildnis, men dog med overvejende skepsis over for Lübeck-tilhængerne.

Materialet i Sønderjylland er det rigeste i Danmark. Billedstormen var ikke så voldsom her, hvor reformationen tog sin begyndelse, og den for landsdelen karakteristiske konservatisme har sidenhen på sælsom vis hindret større omvæltninger. Hertil kommer den af redaktionen smukt fremhævede redningsaktion fra Richard Harpt, hvem vi skylder, at kirkeinventar, deponeret i Flensborg museum, efter Genforeningen kunne føres tilbage til de kirker, fra hvis lofter Haupt havde reddet det for ødelæggelse (i øvrigt med en problematik, som kan minde lidt om de islandske håndskrifter), men — som tilfældet også er det med det profane kunsthåndværk — gælder dette kun for landsbykirkerne. Købstadskirkerne, som selvfølgelig har haft de værdifuldeste skulpturer, var ribbede, før museumsvæsenet kom ind i billedet.

Spørgsmålet om, hvorfra unggotikkens (senromanske) arbejder, stammer: direkte import, importerede værksteder eller rent sønderjyske, besvarer Moltke med det forsigtige: Det kan ikke afgøres. Man må vel håbe med et underforstået endnu. For hvad er der ellers tilbage for den fremtidige forskning? Bemærkes skal dog, at naturen kan gå over optugtelse, men hvem kan bebrejde vor elskelige runolog, at tilstedeværelsen af runer på Hüruppassionens figurer og rammeværk virker på ham som trompeter på dragonheste? Altså: o. 1250 har der været i alt fald eet dansk værksted i Sønderjylland!

Det er spændende læsning dette her. Detektivarbejde, som anmelderen som lægmand kun kan imponeres over, men som det vil kræve et liv blandt helgener at behandle i detaljer. Fra den meget anonyme højgotik med vor ældste stående Madonnafigur (Bjerring) og til sengotikken med dens skarpsindigt påpegede »grupper« (ikke værksteder) kommer vi ind i den sækulariserede og kedelige renaissance med masser af navne og sikre værksteder. Undervejs nedlægges alskens vildt, også dem, der har taget Imperialissima-mesterens navn forfængeligt. Kun Rabsteds altertavle tør placeres i dette værksted, mens Abilds og Løgumklosters er gjort andetsteds. En fejl i anmeldelsen af Tønder-bindet (Sdj. Årb. 1959, s. 184) korrigeres hermed skyldigst!

I det omfattende afsnit vedrørende renæssancens overvejende prædikestole og epitafier må særlig fremhæves det store kritiske afsnit om Hinrich Ringerick, som danner et fornemt grundlag for en længe savnet monografi over denne interessante Flensborg-billedskærer.

Også afsnittet om tavlemaleri, portrætter og staffering er Moltkes (med undtagelse af en analyse af Løgumklosters antemensale). Mange store navne møder os her, men kvaliteten imponerer ikke. Skade, at vi i Tønder må afskrive Jürgen Owens, men vi får vel trøste os med, at andre har mistet mere, efter at trekløveret i Prinsens Palæ besteg buldozeren.

Af de af Vibeke Michelsen redigerede afsnit skal blot fremhæves afsnittet om guldsmedarbejderne, ikke fordi de øvrige ikke fortjener det, men fordi netop dette illustrerer kirkeværkets store videnskabelige værdi. Det sønderjyske kirkesølv er i modsætning til træskærerarbejderne af relativ sen oprindelse, d. v. s. fortrinsvis efter 1600, men vor viden om guldsmedekunst i det hele taget er meget beskeden, så hvad det er lykkedes at nå frem til her, specielt for senrenæssancens og barokkens vedkommende, er overraskende fuldstændigt. Takket være Sønderjyllands Kirker er vor landsdel den bedst belyste i hele landet m. h. t. mestre og mestermærker (jvf. Marie Louise Jørgensens righoldige guldsmedefortegnelse).

Det er uundgåeligt i et værk af denne dimension, at det »vrimler« med fejl (som diskret indsendes til redaktionen!), men de er ganske uvæsentlige i forhold til de værdier, vi har fået i hænde.

I den mere festlige middelalder havde kirkeklokkerne ringet i Sønderjylland den dag, det sidste hæfte udkom. Rungende tedummer havde lydt til pris af treenigheden fra Frederiksholms Kanal. Og mon ikke man i Lübeck havde igangsat en seriefremstilling af S. Elna selvtrødte med S. Erik på sin højre og S. Vibs på venstre arm? Nej, undskyld, hos den danske runemester i Flensborg.

Vi hernede (og specielt fra Historisk Samfund for Sønderjylland) må i en mere nøgtern lidsalder begrænse hyldesten til en varm tak for en flot bedrift og for de incitament, kirkeværkets muntre redaktører bragte landsdelen, mens de arbejdede her. Forlængst har de slået teltet op andre steder. Men selv om de ikke kan udføre fornemmere arbejde i de mange resterende amter, under vi også disse den glæde, vi har haft.

Sigurd Schoubye.

**Holger Hjelholt: Christian Hansen junior (1804-1873).
En talsmand for flensborgsk kongetroskab**

Gyldendal 1963, 116 s.

»Jernbane-Hansen« kaldtes den driftige flensborger, som dr. phil. Holger Hjelholt har skildret i ovennævnte skrift. Det var med god grund, flensborgerne havde givet den iøvrigt afholdte og respekterede mand dette øgenavn. Jernbanen, d. v. s. tværbanen fra Flensborg til Husum og Tønning, var den idé, Christian Hansen jun. utrættelig brød en lansé for lige fra slutningen af 1830'erne — kun 6-7 år efter den første engelske jernbanelinies åbning — til 1854, da tværbanen omsider blev taget i brug.

Hans grundtanke var den, at en sådan tværforbindelse gennem Slesvig ville dæmme op for den overmægtige hamburgske indflydelse og skaffe Danmark en eksporthavn mod vest. Det var en reaktion mod tanken om en jernbane fra Hamborg eller Altona til Kiel. Hansens meningsfælle, den flensborgske politiker og sukkerfabrikant Peter Nielsen, rammer godt nok hans stemmeføring, når han over for Frederik VI udtaler, at den holstenske tværforbindelse ville være »det samme, som at afhugge Danmarks hoved og lade blodet flyde i Elben«. Bag disse tanker gemte der sig en rigelig portion lokalpatriotisme og flensborgske forretningsinteresser, rettet specielt mod den overlegne konkurrent Hamborg, hvis kredit man dog ikke kunne undvære. Hansens forestillinger om tværbanens virkninger på handelslivet i de tre nævnte slesvigske byer bærer unægteligt et fantastisk præg, når Elbstadens kapitaloverlegenhed tages i betragtning. Men i øvrigt var den slesvigske tværbane et rimeligt projekt. Dette bevises af, at det var engelsk kapital, der omsider fik banen fuldført, ganske vist samtidig med en forbindelse fra Øster Ørsted til Rendsborg, hvorved tværbanen blev tilsluttet det holstenske jernbanenet. Hamborgs overvægt formåede tværbanen ikke at bryde. Den direkte Englandsforbindelse blev noget af en skuffelse.

Jernbanesagen og Christian Hansens velmente, men omstændelige pjecer og artikler om denne, optager en sådan plads i mandens liv, at det er nær ved at blive for meget for Holger Hjelholt, der etsteds føler sig fristet til at bifalde begyndelsen til en af Hansens pjecer: »Ak, Gud, atter jernbanen!« Han tager sig dog i det og fortsætter: »Men da Christian Hansen var utrættelig i at føre pennen til kamp for sin jernbaneidé, er det ikke passende, at vi trættes«. Argumentet er ikke helt overbevisende, og en og anden læser ville vel have foretrukket kortere referater af Hansens skrifter mod til gengæld at få en bedømmelse af de konkurrerende projekter ud fra nationaløkonomiske eller samfærdselstekniske synspunkter, men det må indrømmes, at dette let ville kunne sprænge en levnedsskildrings ramme.

Christian Hansens liv (og herunder hans kamp for tværbanen) vækker imidlertid læserens umiddelbare sympati. Født uden for ægteskab af en tjenestepige i nærheden af Ribe gennemlever han en forældreløs barndom, som kun er rig på afsavn og slid. Han arbejder sig op, kommer til Flensborg og opnår i 1846 ansættelse som havne- eller broskriver. Senere udnævnes han til kontrollør ved den slesvigske centralkasse, men må i 1864 forlade Flensborg; han bliver da knyttet til Assistenshuset i København, fra 1867 som forvalter, en velfortjent belønning til en mand, der utrættelig havde slået til lyd for bevarelsen af Flensborgs forbindelse med moderlandet.

Med kyndighed har dr. Hjelholt sat den biografiske skildring ind i tidens ramme. Man kunne have ønsket en skarpere analyse af Christian Hansens »flensborgske kongetroskab«, så dens sammenfiltring med økonomiske og lokalpatriotiske synsmåder var trådt klarere frem. Men også uden dette giver det lille skrift et levende indtryk af en stræbsom, men tiltalende flensborger, der med en stundom trættende ihærdighed kæmpede for sine ideer ud af et bravt patriotisk sind.

Lorenz Rerup.

H. P. Sørensen: Træk af Gram Sogns Historie

Eget forlag. 1963. 474 s., ill.

Forfatteren der i mange år var lærer i Gram, har efter adskillige års forberedelse kunnet udsende en smuk og veludstyret bog om Gram sogns historie. Den beskedne titel, som bogen bærer, burde måske findes ved enhver sognehistorie. Et sogn er en lille verden, hvori en stor del af den store verdens begivenheder afspejler sig, og at bringe sognets lange historie i et enkelt bind kan derfor kun lade sig gøre ved en kraftig sortering af stoffet. Det kan så altid diskuteres, om det rigtige er kommet med.

Bogen er i hovedsagen kronologisk bygget op, men forfatteren får dog i et indledende kapitel lejlighed til at præsentere sognet med en del af dets markante træk, slottet, en del virksomheder og institutioner, landsbyer og personer.

Det må hilses med glæde, at afsnittet om oldtiden er så langt som det er, hele 19 sider. Der er ikke mange sognehistorier, hvor dette længste og meget vigtige afsnit af historien får så god mulighed for at gøre sig gældende, som i det velskrevne afsnit, der her bringes. Det kniber jo altid med at finde lokalt stof til middelalderens historie, og netop derfor er det vigtigt, at oldtidens historie får lov til at give livet i landsbyen perspektiv.

De følgende afsnit, om slottet og dets ejere, landbruget, arbejde og fest i det 19. årh., fattigvæsen og kriminelle sager, behandler den del af historien, hvor arkivmaterialet spiller den største rolle.

Det må her siges, at disse afsnit indeholder for mange dokumenter, der gengives i deres fulde ordlyd. Et sådant dokument har ganske vist sin egen værdi. Selv i den trykte form har det noget af museumsgenstandens tilforladelighed over sig, og i en populær bog skal det ikke anbringes bag i bogen, men skal give selve teksten en tidskolorit, som referatet ikke kan have. Men der er afsnit i denne bog, hvor disse dokumenter næsten fortrænger forfatterens egen tekst, og hvor det må befrygtes, at en og anden læser falder fra.

Og det ville være synd. For både slutningen af de her nævnte kapitler og ikke mindst i afsnittene om kirkeliv i Gram sogn og nationale brydninger 1830—1940 bliver fremstillingen igen flydende, letlæst og interessant ved selvstændige betragtninger og vurderinger og ikke mindst ved det af forfatteren indsamlede talmateriale og traditionsstof fra nyere tid. Bogen er ført helt op til dato. Slottets historie slutter med et brudebillede fra 1963 af det unge grevepar, og afsnittet om landbruget slutter med en indgående omtale af kotellet fra 1961. Af oplysninger fra nyeste tid er meget mere, end man skulle tro, gået tabt i løbet af kort tid, og derfor er disse afsnit med til at sikre denne bogs varige værdi. Den skal nok få læsere.

Hans Neumann.

Sigurd Schoubye: Hollandske Vægfliser

Thaning & Appel. 1963. 112 s. 58 ill.

Dr. Sigurd Schoubye har udsendt en bog om de hollandske vægfliser, der ved siden af det sønderjyske sølv hører til hans yndlingsemner. Han har tidligere skrevet om samme emne i en publikation fra Tønder Museum (1949) og i et kapitel i Sv. Tito Achens fornøjelige »Jeg er samler« (II, 1956), og den nye bog slutter sig for så vidt til de foregående, hvad angår flisernes fremstilling og billedmotiver omend med tillæg af visse præciseringer af senere vundne resultater, også de seneste hollandske, næsten før end de er ført i pennen. Geografisk begrænser Schoubye sig til Vestslesvig, men er ganske klar over, at flisernes betydning, keramisk og handelspolitisk, for den dansk-norske kulturkreds senere må klarlægges som et ikke uvæsentligt led i den næsten verdensomfattende hollandske fliseeksports historie.

Men bogen er ikke blot skildring, den har også en thesis, en bestemt idé, som forfægtes med megen styrke. I korthed går den ud på, at fliserne først er hjemtaget til bøndergårdene, og at det først er senere, da øboerne er kommet til større velstand, at de har vundet indpas i skippermilieuet. Endvidere at de ældste fliser er indkommet i studehandelens tid ca. 1550-1650 i den nordlige del af Slesvig, mens flisetraditionen i den sydlige del er senere og knytter sig til hvalfangstperioden i 1700-årene. For den første pe-

riode regner Schoubye med Rotterdam som hovedleverandør, mens hovedparten af de yngre og langt talrigere anses for frisiske. Delt er i den forbindelse af mindre betydning; men det er svært at skelne mellem produkterne fra Utrecht, Amsterdam og Friesland, som har brugt de samme modelbøger. Uanset dette har Schoubye sikkert ret i, at de fleste sønderjyske fliser er af frisisk herkomst. Af de frisiske virksomheder lever Tichelaars fabrik i Makkum fra 1660 stadig i bedste velgående. Den er af væsentlig større betydning, end dens sparsomme omtale i litteraturen lader ane. En del af de slesvigske fliser er kommet herfra; men Schoubye er ikke tilbøjelig til at mene, at Harlingen, hvis sidste værksted lukkede i 1933, i højere grad har forsynet Vestslesvig. Der er iøvrigt den mulighed, at den frisiske fliseproduktion er ældre end hidtil antaget, og den kan da true Rotterdam som før nævnt hovedleverandør af de tidlige fliser, også de flerfarvede.

Oprindelig nøjedes man med at beklæde vinduesvæggene med fliser, men i 1700-årene kom man ind på at dække flere eller alle fire vægge i en stue, og da kunne der nok gå 3-5000 fliser til. Lidt bittert slås det fast, at nu giver kun ganske få huse nogen fornemmelse af denne udsmykning. Som Schoubye rigtigt fremhæver, er fliserne stærke vidnesbyrd om forbindelsen med Holland, og der, hvor der er fliser, vil der som regel også være andet nederlandsk kulturgods. Men hollandsk indflydelse på nordisk hjemindretning, fliser, fajancer, ure og messingtøj er ikke meget oplyst. I 1945 udkom et iøvrigt udmærket værk Holland-Danmark I-II, hvor man forgæves søger et stykke fajance eller en flise, som ellers er meget væsentlige vidnesbyrd om dansk-hollandske forbindelser.

I en bog om fliser er billedstoffet af meget stor betydning. Det er her fortrinsvis hentet fra Tønder Museums rige samlinger. Alle væsentlige flisetyper er gengivet, de polykrome endda i farver, hvad der er en stor fordel, men en svær kunst, og der er dertil interiører, der viser fliserens oprindelige placering og særlige massevirkning.

Schoubyes bog rummer en meget betydelig viden på de forholdsvis få sider. Måske er den lidt snæver i anlægget, men ellers en kyndig, velskrevet og velillustreret bog om det interessante hjørne af den sønderjyske kultur, der hedder den hollandske vægflise i Vestslesvig.

Sigvard Skov.

Johan Hvidtfeldt: Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795-1805

Mit einer Zusammenfassung in deutscher Sprache.
Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland
nr. 29-1963. 518 s. (Disputats.)

Livegenskabets ophævelse er en central begivenhed i hertugdømmernes historie. Reformen fik afgørende social, økonomisk og politisk betydning. Socialt hævede den en meget stor del af den slesvig-holstenske bondestand op fra trældom til menneskeværdig tilværelse, økonomisk var dens betydning gennemgribende for hertugdømmernes landbrug, og politisk satte den sig spor langt ind i fremtiden, idet den bl. a. blev et udgangspunkt for det holstenske ridderskabs had til alt, hvad der var dansk.

Emnet er behandlet før i den historiske litteratur, men særbehandlingerne er alle af ret gammel dato — hovedværket, indtil Hvidtfeldts bog forelå, var Georg Hanssens »Die Aufhebung der Leibeigenschaft und die Umgestaltung der gutherrlich-bäuerlichen Verhältnisse überhaupt in den Herzogthümern Schleswig und Holstein« fra 1861 — og de nyere forskere, som i anden forbindelse har strejft emnet, har kun pletvis kastet nyt lys over problemerne.

Johan Hvidtfeldts værk, for hvilken han erhvervede den filosofiske doktorgrad ved Århus universitet, er blevet en stor bog. Emnet behandles på 433 sider, hvortil slutter sig noter, litteraturliste etc. samt et resumé på tysk. Der bygges på et meget stort kildemateriale fra arkiver i Tyskland og Danmark (Landesarchiv Schleswig-Holstein på Gottorp, statsarkiverne i Hannover og Oldenburg, Rigsarkivet i København, Landsarkivet i Åbenrå, en række godsarkiver i privat eje, byarkiver, manuskriptsamlinger i biblioteker m. v.). Alene den arbejdspræstation, der ligger bag bogen, aftvinger respekt.

Den afgørende kamp om livegenskabets ophævelse stod i årene 1795-1805, men forinden var der sket meget, der fik betydning for denne kamp, og forfatteren giver sig tid til at skildre dette med grundighed. Først rides det op, hvorledes livegenskabet opstod i senmiddelalderen, bl. a. som følge af alvorlige landbrugs kriser, idet udviklingen dog langt fra var ens i de tyske lande, og livegenskabet opstod til forskellig tid og under forskellige former. Tidspunktet for dets opståen i Slesvig-Holsten lader sig ikke fastslå med sikkerhed. Det synes ældst i Holsten, hvor der skete en udpræget forringelse af bondestandens stilling i 1400-årene. Vi finder det i nyere tid på alle godser i Holsten på nær marsk-godserne og ganske enkelte andre. I Slesvig, hvor det indførtes senere, blev det knapt så udbredt (men gik dog længere nordpå, end man tidli-

gere har regnet med). Her var man fri for det på en del små godser, især dem, der ikke havde egen jurisdiktion, idet deres bønder var tingpligtige under amt og herred. De lå især i Tønder amt og i den vestlige del af Angel. Hertil kom de augustenburgske godser på Als samt Lindeved gods i Flensborg amt. I de slesvigske amter var der ikke livegenskab; det samme gjaldt for en stor del af de holstenske amters vedkommende. Forfatteren fremhæver, hvor afgørende det var for livegenskabets indførelse i et område, om bøndergodset til en herregård lå saledes samlet, at godsejeren kunne skabe et birk, hvor han helt og holdent kunne gøre sig til retsherre. Hvor en sådan jurisdiktion kunne etableres, var der basis for livegenskab.

I løbet af 1700-årene bliver livegenskabet som så mange andre samfundsforhold sat under debat af en europæisk litteratur og mere eller mindre skarpt fordømt. Dels i forbindelse med den litterære debat, dels som resultat af praktiske overvejelser skete der hist og her rundt i Europa forbedringer af bondestandens stilling, herunder ophævelse af livegenskab. Det var således bl.a. tilfældet i Østrig, hvor kejser Joseph 2 som den første i Europa afskaffede det. Senere blev det afskaffet i Baden. Andre bondereformationer fandt sted i Preussen, og endelig fik de kongerigske danske landboreformer naturligvis deres ganske særlige betydning for udviklingen i Slesvig og Holsten.

Allerede i 1600-årene var livegenskabet blevet ophævet på enkelte godser i hertugdømmerne, hvad der dog nærmest må betragtes som en lokal kuriositet, men i løbet af 1700-tallet begyndte der så småt at komme en udvikling i gang både her og i kongeriget. Samtidig med, at de kongerigske landboreformer gennemførtes i sidste halvdel af 1700-tallet, ophævedes livegenskabet på de slesvigske og holstenske domænegodser og på enkelte private godser, ligesom der i det hele taget gjordes forskellige tilløb til reformer. Når godsejerstanden i disse år nogenlunde villigt lånte øre til reformtanker, skyldes det bl. a., at højkonjunkturer gav landbruget stærkt forøgede indtjeningsmuligheder, og gennem reformer skulle det være muligt at opnå intensivere udnyttelse af jorden. Forfatteren gør grundigt rede for denne vigtige baggrund for reformerne, men lægger også megen vægt på de teoretiske og ideelle motiver bag reformgodsejernes indsats og gør omstændeligt rede for den litterære debat om spørgsmålene, især fremhæver han betydningen af de tanker, der fremførtes af de tyske kameralister, en slags praktisk filosofi, der på sin vis peger frem mod vor tids tanker om »velfærdsstaten».

Den 16. januar 1795 blev en skæringsdato for hele udviklingen i denne sag. Den dag holdt de godsejere, der ikke hørte til ridder-skabet (de ikke-reciperede) deres årlige møde i Kiel. På dette møde stillede godsejer F. O. V. Lawätz forslag om, at de ikke-

reciperede skulle træde sammen med ridderskabet og rådslå om, på hvilken måde livegenskabet på den mest fordelagtige måde kunne ophæves på alle godser inden et bestemt tidspunkt. Nu var der ikke noget særligt hjerteligt forhold mellem de ikke-reciperede og ridderskabet, og det — som det synes — noget formløst fremsatte forslag var næppe tænkt som nogen venlighed overfor ridderskabet. Det synes at være blevet modtaget ret køligt i forsamlingen, men alligevel endte mødet med, at der blev sendt ridderskabet en afskrift af protokollen desangående, og dermed var lavenen begyndt at rulle. Der kunne ganske vist ikke være megen tvivl om, hvordan ridderskabets flertal så på spørgsmålet. Det var imod så vidtgående reformer. Men i København sad kronprins Frederik og hans reformvenlige regering og spejdede efter et initiativ fra hertugdømmerne, rede til at gribe ind og lægge pres på ridderskabet. Hvidtfeldt stiller med rette det spørgsmål, om Lawätz kan have haft kontakter i København, men har ikke kunnet finde noget, der bekræfter dette.

Ridderskabets synspunkter vedrørende forslaget om livegenskabets ophævelse kom til orde på et møde den 8. juli 1795. Der blev i kønne ord givet udtryk for det principielt ønskelige i, at bønderne blev frie, men der var stort set enighed om, at man ikke kunne tage nogen beslutning, der bandt alle godsejerne. Regeringen i København, og det ville i første række sige A. P. Bernstorff, pressede imidlertid på, og i januar 1796 nedsatte ridderskabet en kommission, der skulle arbejde med sagen, i den indtrådte senere medlemmer fra de ikke-reciperede godsejere. Om kommissionens drøftelser, dens henvendelse til godsejerne og disses reaktioner får vi meget at vide. Reformmodstanderne i kommissionen var stærke, og reformvennerne kunne ikke enes om en politisk linie. Man afsluttede kommissionsarbejdet med en henvendelse til kongen, der gik ud på, at man i det væsentlige var enige om, at det personlige livegenskab skulle afskaffes, og man var indstillet på, at det skete indenfor en 8-års periode. De politiske forhold ude i verden og hjemme i det dansk-tyske monarki var nu sådan, at det lå klart, at her var ingen vej tilbage. Det er egentlig ikke mere spørgsmålet om, hvorvidt livegenskabet skal ophæves, kampen står om, men om på hvilken måde det skulle ske. Livegenskabet var en så integrerende del af de slesvigske og holstenske godsers forfatning, at spørgsmålet om linien og tempoet i reformen var livsvigtigt for landsdelens godsejere.

Hvidtfeldt forsøger at dele sol og vind lige. Han er klar over, at det er urigtigt at betragte reformvennerne blot som helte og modstanderne som de rene skurke. Han understreger, at modstandernes meninger godt kan have været bestemt af »en ærlig overbevisning om, at den vej, de vil gå, er den eneste rette, ikke blot for dem selv og deres stand, men også for staten, ja selv for

undersåtterne. Man må ikke glemme, at mange af dem i deres syn på bønderne er bundet af århundredgamle traditioner«.

I København rykkede man skridt for skridt nærmere ind på livet af den endelige afgørelse. Men mange spørgsmål måtte klares i forbindelse med livegenskabets ophævelse. Der var således hoveriproblemet. Hoveriet var så nær knyttet til livegenskabet, at det ikke kunne bestå uden dette, men det ville være en alvorlig sag for godsernes fortsatte forsvarlige og rentable drift, om det uden videre ophævedes. Der var også spørgsmålet, om godsejerne skulle have adgang til at lægge jord fra bøndermarkerne ind under hovedgårdsjorden. Der var spørgsmål vedrørende de jordløse landarbejdere og tyende o. m. a., og også landets forsvar berørtes stærkt af reformerne. Det bliver da afgørende, at kronprins Frederik personlig sætter ind med stor styrke og får slået fast, at bondestanden i hertugdømmerne skal opretholdes og alt hoveri være fastsat. Hvidtfeldt mener iøvrigt, at kronprinsen her ræsonnerer ud fra en kameralistisk tankegang.

Den 19. december 1804 kom forordningen om livegenskabets ophævelse i Slesvig og Holsten, en af de vigtigste love, der nogensinde er udstedt for de to hertugdømmer. Reformarbejdet var allerede godt i gang mange steder, men nu kunne det føres til bunds.

Forordningen greb dybt ind i hertugdømmernes økonomiske liv, og et af de områder, hvor virkningerne var mest følelige, var vedrørende godsernes arbejdskraft. Tidligere havde man kunnet disponere over de hoveripligtige gårdes mandskab til arbejdet på hovedgården. Nu var man i det væsentlige henvist til at hjælpe sig med daglejere, og i foråret 1805 synes godsejerne at have næret alvorlig frygt for, at der ikke skulle kunne skaffes tilstrækkelig arbejdskraft til jordens pasning.

I denne situation indtræffer en ejendommelig episode. Glückstadt-regeringen lod indskærpe, at kontrakter om hoveri, efter plakatens (mandatets) ordlyd også om ubestemt hoveri, skulle respekteres. Kronprinsen blev rasende, og man skyndte sig at forklare, at ordet »ubestemt« var en beklagelig trykfejl. Sagen blev berigtiget, og reglerne om kontrakter mellem godsejere og bønder, herunder også kontrakter, der rummede hoveriaftaler, blev yderligere udformet. Episoden viser, hvor personlig engageret kronprins Frederik var i hele denne sag, og hvad dette betød for, at reformen blev gennemført til bunds. Hvidtfeldt lader da også sin bog munde ud i en hyldest til ham og hans indsats.

Med »Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795-1805« er ikke blot hertugdømmernes historie, men vesteuropæisk landbrugshistorie blevet beriget med et stort og værdifuldt værk. Forfatterens kendskab til kildematerialet er dybtgående, hans viden om tids- og stedforhold og de agerende

personer er overordentlig stor. Hans omstændelighed ved gennemgangen af synspunkter og debatter er ganske vist nu og da noget belastende for værkets overskuelighed, og i samme retning virker hans trang til — mere og mindre grundigt — at behandle de sideproblemer, der knytter sig til hovedproblemet, men det må retfærdigvis indrømmes, at spørgsmålet om livegenskabets beståen eller ikke-beståen greb ind på så overordentlig mange områder, økonomiske, sociale, militære o. s. v., at undersøgelser også af dem trænger sig på.

I fremstillingen har forfatteren søgt at fremme klarheden ved stærk opdeling i underkapitler, noget læseren i høj grad påskønner. Hans bedømmelse af dramaets hovedpersoner er sober. Sympatien for reformernes forkæmpere er umiskendelig, men modstanderne behandles med respekt og forståelse, og skildringerne af dem er i virkeligheden ofte de dygtigst gjorte.

Sigurd Jensen.

Peder H. Smidt: Hverdag og Fest

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland 1964. 155 s., ill.

Denne erindringsbog er med rette blevet imødeset med forventning. Man vidste, at Peder H. Smidt på Spandetgård var en pennens mand, og vi ved nu, at han som ung havde kunnet tænke sig at gå i pressens tjeneste, hvad den sønderjyske presse sikkert også ville have været godt tjent med. Præstefolkene i Spandet, pastor Wilhelm von Brincken og frue, havde, oplyser han, tilbudt at ville bekoste hans uddannelse med en gerning i Sønderjylland for øje, men skønt han ikke havde særlig lyst til at blive landmand, blev det dog den vej, han gik. Det var hensynet til forældrene, der var optanter, og som derfor kunne risikere en udvisning, som blev afgørende for ham. Lysten til at betro sig til papiret gik dog ikke tabt. Han har gennem årene i en lang række artikler, som regel i »Hejmdal«, givet udtryk for sine meninger og synspunkter vedrørende nationale og kirkelige spørgsmål.

Denne bogs værdi består i, at den er skrevet af en mand, der har levet med i alle begivenheder og omskiftelser under fremmedherredømmet. Han var 9 år, da sprogreskriptet af 1888 indledte sit mislykkede angreb på det danske sprog og det danske sindelag. Det fik han selv at føle under sin første skolegang i firserne, hvor først en forstående lærer forestod undervisningen og blev børnenes gode ven. Han var fra Varde-egnen, en egentlig uddannelse til lærergerningen havde han ikke fået, var ikke stiv i det tyske, og de tyske brokker, han beherskede, havde han tilegnet sig ved deltagelsen i nogle korte kursus. Når børnene demonstra-

ti tv sang de tyske sange på deres egen måde, lagde han for det meste det døde øre til. En enkelt gang, da forvanskningen blev for påfaldende, måtte han dog bekvemme sig til at foretage en afstraffelse.

En anden lærer, der 1888 havde gjort børnene fortrolig med genforeningshåbet, blev afskediget uden pension og udvandrede til Danmark, hvor han, efter sigende ved kong Christian 9.s formidling, blev kordegn ved Frue Kirke i København. En tredje lærer havde både danske og tyske sympatier, ligeledes et eksempel på de ejendommelige forhold der dengang herskede i en skole, hvor børnene alle kom fra dansksindede hjem. Sognepræsten, den før nævnte pastor v. Brincken, var fra et tysk hjem i Haderslev, men både han og hans hustru lagde ikke skjul på deres danske sindelag. Det kunne aflæses på hans pibehovede, der var forsynet med et billede af »de sidste på skansen«; men da han 1905 havde »glemt« kirkebønnen for kejseren, blev han afskediget. Den tyske lærer, der havde indberettet »forsømmelsen«, fik dog en bøde, fordi han havde kaldt fru v. Brincken »et satans fruentimmer i politik«.

Et ophold på Frederiksborg Højskole fik stor betydning for Peder Smidt. Sine egne evner omtaler han i denne forbindelse som under andre forhold med selvkritisk beskedenhed. Denne værdifulde egenskab, så svært han vil have ved at få den godkendt, er sikkert kommet ham til gode i andre forhold. Stillet over for problemerne, tog han, hvad der fremgår af hans fremstilling, aldrig standpunkt inden efter alvorlige overvejelser. Det præger hans skildring af de politiske begivenheder, som han har fulgt med vågen og kritisk opmærksomhed. Han fortæller om sine gøremål på det nationale og økonomiske område, og i forbindelse hermed om rejsningen af Spandet forsamlingshus, ligesom han giver interessante oplysninger om landbrugsfaglige og økonomiske forhold gennem årene. Inden forsamlingshuset blev rejst, blev der, fortæller han, afholdt møder i præstegården, i hvilke der også deltog tyske præster. Ja, pastor Schmidt, den senere tyske folketingsmand, var i så henseende »os en god mand«, tilføjer han.

Peder Smidt gør også rede for sit politiske standpunkt og betegner sig selv som venstremand med radikal hældning. Han beundrer H. P. Hanssen, som han giver tilslutning i alle forhold, det gælder hans holdning i Berlin, hans grænsepolitik og hans afvisning af bevægelserne. Han var modstander af den nye skoleordning for det tyske mindretal 1946, og han var med til at anbefale valget af Christmas Møller, som han beundrede.

Erindringerne viser os Peder H. Smidt som et poetisk gemyt, men også som en mand, der vidste, hvad han ville. Det vil sikkert ikke vække hans mishag, hvis nogen vil betegne ham som en egensindig natur, en egenskab, der fulgte ham i al hans færd,

også når det gjaldt kirkelige spørgsmål, som han har interesseret sig stærkt for. Og så er det mest værdifulde i bogen dog vistnok skildringen af barndomshjemmet i de vestslesvigske omgivelser nær op til den gamle grænse, som prægede dagliglivet på særlig måde. Han har, som han skriver i indledningen, i overensstemmelse med nogle vers af Hostrup, følt det som en hjertets ret at leve livet som dansk i hjemlandet. Sådan set kunne hans erindringer godt være blevet forsynet med undertitlen: »En samtale med mig selv«.

Morten Kamphövener.

Bognyt

Statsrådets Forhandlinger 1848-1863. VI. bind.
Udgivet af Rigsarkivet ved Harald Jørgensen.
(Munksgaard 1964). 688 sider.

Støt og sikkert fortsætter Rigsarkivets udgivelse af statsrådsprotokollerne, der nu med bd. VI omfatter tidsrummet 1854 7/6 — 1856 30/8, d. v. s. sidste periode af ministeriet Anders Sandøe Ørsted og den overvejende del af ministeriet P. G. Bang. Man er dermed nået over halvvejen med denne store publikation, hvis centrale betydning for udforskningen af årene mellem de to slesvigske krige er uomtvistelig. Også for sønderjysk historie i det pågældende tidsrum er udgaven af største betydning. Det er derfor sikkert også rigtigt, at man fortsætter som begyndt med at gengive protokollerne i fuldstændigt optryk. De udmærkede registre sætter benytteren i stand til på en let måde at finde frem til det stof, han søger.

Gg.

Vejledende Arkivregistraturer XII. Rentekammeret I: Danske og norske afdelinger 1660-1848.

Med den foreliggende registratur har Rigsarkivets besøgende atter engang fået et værdifuldt hjælpemiddel i hænde, takket være hvilket han kan skaffe sig en forhåndsorientering i de arkivmasser, der findes i Rentekammerets danske og norske afdelinger. Sønderjyske historikere må ganske vist endnu savne bd. II, der vel vil omfatte Rtk.s tyske afdeling, men der vil dog også være meget at hente i den foreliggende registratur, først og fremmest i de tilfælde, hvor administrationen var ens for hele monarkiet. Det gælder i henhold til indledningen s. XVIII »i almindelighed for tiden for det tyske sekretariats oprettelse i 1699, samt for forst- og jagtsagerne frem til 1848«. Men dertil kommer for den sønderjyske historiker selvfølgelig her som også med hensyn til Danske Kancelli sagerne vedr. de Kongerigske Enklaver.

Gg.

Wilh. Rust: Die Geschichte der Iederverarbeitenden Handwerksberufe in der Stadt und im Amt Flensburg. Flensburg 1962. 175 sider.

I 1437 udstedtes den endnu bevarede laugs-skrå for skomagerne i Flensburg, og i 1962 fejrede skomagerlauget som byens ældste sit 525-års jubilæum. I den anledning besluttede lauget at bede Wilh. Rust,

der i adskillige publikationer har beskæftiget sig med Flensborgs håndværksforhold i ældre tid, om at skrive laugets historie. Resultatet er blevet en i det ydre ret uanselig bog, der imidlertid rummer en rigdom af stof af stor erhvervshistorisk interesse.

Fra samme år som skomagernes laugs-skrå stammer også pels-bere-dernes skrå, og det er da en selvfølge, at også disse beslægtede fag tages med i arbejdet. De to laugs-skråer bliver gennemgået i hvert sit kapitel. Da imidlertid netop skomagerlauget hører til de mere åbne laug i modsætning til de mange særdeles rigoristisk lukkede, har forfatteren også inddraget andre beslægtede fag, såsom garvere, handske-magere og sadelmagere. Bogen kommer derved ikke blot til at behandle de jubilerende skomagere, men som titlen siger, alle håndværk, der har arbejdet med læder.

Forfatteren lader sig heller ikke standse i tid af den bevarede skrå, men søger i et par indledende kapitler tilbage gennem middelalderen. Han interesserer sig ikke mindst for skomagernes Sct. Jacobsalter i Mariekirken og tolker — givetvis med rette — dette forhold som karakteristisk for de oprindeligt kirkeligt betonedede sammenslutninger forud for dannelsen af de egentlige håndværkerlaug.

Også for tiden efter 1437 søger forfatteren ud over emnets snævrere grænser. Parallel-forhold fra andre byer, der kan tjene til belysning af tilstandene i Flensborg, inddrages, og laugets udvikling jävnføres ofte med andre af byens laug. Vigtigere dokumenter gengives helt eller i fyldige udtog, og man får et udmærket billede af laugets indre opbygning og af forholdene mellem skomagere i byen og på landet. Flere særskilte kapitler handler om de øvrige laug indenfor læderhåndværket, og næringslovgivningen i de sidste hundrede år får sin særlige behandling.

Bogen har således i høj grad nydt godt af forfatterens store fortrolighed med den almindelige håndværkerhistorie, og den indeholder adskilligt mere, end titlen lover. Den kan derfor læses med udbytte, også hvis man beskæftiger sig med andre håndværk eller med skomagere andre steder. Det skal dog ikke skjules, at de mange sidespring kan virke lidt trættende, og da tilmed mange af bogens citater ikke forekommer helt centrale, kan den nok være noget tung at komme igennem. Det bør dog ikke afskrække de interesserede fra at søge denne bog. Dens rigdom på faktiske oplysninger og dens omhyggelige kilde- og litteraturhenvisninger giver den en værdi udover det rent lokale.

J. S.

Emil Larsen: Urovækkeren Mogens Abraham Sommer med særligt henblik på Haderslevtiden. København 1963, 212 sider, ill.

Denne bog er udsendt af Instituttet for Dansk Kirkehistorie som den 17. i rækken af Kirkehistoriske Studier, og selv om den handler om en mand, som i dag vel nok er ukendt for de fleste af Sønderjyske Årbø-

gers læsere, og hvis betydning selv i samtiden vel kun var af tvivlsom værdi, er den dog værd at stifte nærmere bekendtskab med.

Sommer, der var af jødisk afstamning, blev født i Ribe den 4. juni 1829 godt halvandet år før forældrenes ægteskab.* Han kom i snedkerlære i Haderslev, men løb kort efter af læren, hvorefter han blev uddannet som skrædder i sin fødeby. Senere kom han til toldvæsenet i Nyborg, hvor han samtidig uddannede sig som lærer. Efter derpå en tid at have virket som hjælpelærer i Rørvig på Sjælland, hvor han på grund af sin forsamlingsvirksomhed kom i et ret skarpt modsætningsforhold til sine foresatte, blev han den 1. november 1853 ansat som lærer ved Frederiksskolen i Haderslev.

Den nye lærer havde fra starten et godt forhold til byens præster, ligesom han stod på en god fod med den verdslige øvrighed og blev ven med »Dannevirke«s redaktør, Peter Chr. Koch. Forholdet til præsterne skulle dog ret snart kølnes, og efterhånden som Sommers virksomhed som folkeprædikant voksede i omfang, og hans skarpe meninger mod folkekirken og dens præster kom stærkere til udtryk, kom han i et skarpt modsætningsforhold til præsterne, navnlig til pastor Fr. Helweg, medens pastor Johannes Fibiger, som har betegnet Sommer som en ven, vedblev at være mere moderat i sin omtale af ham.

Sommer drev i Haderslev en alsidig virksomhed, først og fremmest varetog han sin gerning som skolemand, men lige fra starten virkede han efter anmodning fra præsterne tillige som prædikant ved arbejds-
huset, var bogagent for forskellige bogforlag og dyrkede homøopationen. Til det virke, forfatteren omtaler, kan endnu føjes, at Sommer i sommeren 1855 fik oprettet et bibliotek af kristelige bøger, som udlåntes gratis. Da han i december 1855 aflagde regnskab for biblioteket, oplyste han blandt andet, at pastor Fibiger, der altså endnu ikke havde slået hånden af ham, havde bidraget med 4 rigsdaler, og at han i gaver ialt havde modtaget i kontanter 80 rdlr. 3 mark og 8 skilling samt en række bøger, og at der af bogbestanden på 534 bind havde været udlånt 342.

Søren Kierkegaards skarpe angreb på den danske kirke i årene 1854-55 vakte stort postyr i Haderslev, hvor hans ivrigste forkæmpere var Peter Chr. Koch og Mogens Abraham Sommer, hvis prædikantvirksomhed med tiden tog et betydeligt omfang. Men da Sommers udfald mod præsterne blev stadig voldsommere, og hans forhold til pastor Helweg efterhånden forværredes, blev hans stilling ved skolevæsenet uudholdeligt. Han tog konsekvensen heraf og søgte sin afsked som lærer med den begrundelse, at hans helbred til dels var nedbrudt, og at han følte et indre kald til at ofre sig for en ny virksomhed. Han fortsatte sin prædikantvirksomhed i Haderslev og rundt om i landet og flyttede fra byen i 1857.

I 1869 blev han forkæmper for socialismen, men heller ikke med socialisterne formåede han at komme i godt samarbejde, så forbindelsen blev afbrudt allerede året efter, da Sommer blev udstødt af internationale, og dog har pastor Carl Weltzer hævdet, at Sommer har været med til at præge den kirkelige indstilling, som socialdemokratiet har beholdt

gennem mange år. Senere blev han udvandringsagent, ligesom han selv opholdt sig en årrække i Amerika.

Under sit ophold i Haderslev blev Sommer gift, men ægteskabet blev senere opløst, og han levede derefter sammen med en anden kvinde, med hvem han fik fire børn, men den meget selvretfærdige mand synes at have behandlet både sin legitime og sin illegitime kone som mindre-værdige.

Pastor Emil Larsen kommer i sin karakteristik af Sommer til den konklusion, at denne i højeste grad har overvurderet sig selv og sin betydning, men at han alligevel kom til at betyde noget for mange mennesker, samt at han blev en urovækker, der satte folk i gang i religiøs henseende, og pastor Larsen slutter: »Har selv Satan drevet sit spil med ham tit og mange gange — så har Vorherre dog også brugt ham. Det kan ikke betvivles«.

Forfatteren har pløjet dybt i kilderne, der har været ret omfattende og ikke altid lige let tilgængelige, men man har indtryk af, at pastor Larsen virkelig har formået at fa alt væsentligt med, så der her er skabt en værdifuld skildring af en mærkelig fanatiker, men samtidig er vor viden om den rørelse, der i midten af 1850'erne herskede i Haderslev, blevet forøget.

Olav Christensen.

* Sommers forældre er blevet gift i Ribe 22. januar 1831, og oplysningen til skifteretten i Ålborg om, at vielsen allerede har fundet sted i januar 1830, hvad pastor Larsen finder »lyder mere sandsynligt«, skyldes sikkert en fejl i attesten, idet attestudstederen må have taget arstallet øverst på kirkebogssiden og ikke bemærket, at der længere nede på siden begynder et nyt år.

75 Jahre Flensburger Brauereien. Emil Petersen & Co. Kg. 1888-1963.

I anledning af 75 året for oprettelsen af Flensborg Exportbryggeri, som ved sammenslutning med Flensborg Aktiebryggeri i 1919 blev til A/S Flensborg Bryggerier, har disse udsendt et smukt festskrift, der i billeder viser bryggerierne, som de er i dag, og i tekst giver den historiske baggrund. I indledningen føres byens bryggeritraditioner tilbage til Sct. Knudsgildet, og det nævnes, at byen aldrig har haft eget bryggerlaug. Størst vægt er der i fremstillingen lagt på udviklingen efter det bayerske øls fremkomst i 1850'erne, idet dette øls fremtrængen sammen med den hastige industrialisering af bryggernæringen fuldstændigt forandrede vilkårene for bryggerierne. En følge af denne nye situation var grundlæggelsen af Aktiebryggeriet i 1873 og af Exportbryggeriet 15 år senere. Mulighederne tegnede først godt, men efterhånden blev det klart, at de to store virksomheder ikke kunne trives i samme by, og efter første verdenskrigs vanskelige år skete en sammenslutning. I 1937 overdroges selskabet til Emil Petersen & Co. Kg. Efter 1945 er produktionen gået

stærkt fremad, og forskellige læskedrikke fabrikeres på licens. I 1959 optoges Husum bryggeriet Clausen-Fuglsang, og Flenborg bryggerierne står i dag som Sydslesvigs eneste virkelig blomstrende bryggeri med en årlig produktion på ca. 100.000 hl. Jubilæumsskriftet giver en god baggrund for forståelsen af denne udvikling og tjener firmaet til ære.

H. H. W.

**Werner Nørgaard: Åbenrå Gasværk 1863-1963.
Duplikeret, 28 sider.**

I 1850'erne begyndte man i de nordslesvigske byer at arbejde med tanken om oprettelse af gasværker, især til belysning af de mørke gader og stræder. I Haderslev oprettedes 1856—57 et kommunalt gasværk, og samtidig anlagdes i Sønderborg et koncessioneret, privat gasværk. I Tønder var man lidt senere på færde, idet man først her i 1865 kunne tænde gasblussene.

I Åbenrå havde fremskridtsmanden Frederik Fischer allerede fra begyndelsen af 1850'erne i sit blad »Freia« agiteret for oprettelsen af et gasværk, og bystyret havde derefter lidt trevnt måttet forhandle til forskellige sider om anlæg af denne nymodens foreteelse. Først i 1862 besluttede bykollegierne imidlertid at lade en københavnsk entreprenør, ingeniør Howitz, opføre et gasværk for kommunens regning på den holm i Kilen, »hvor den store sten tidligere har ligget«. Opførelsen fandt sted i løbet af 1863, og byens borgere oplevede da for første gang, at alle byens gader, på grund af nedlægningen af gasrørene, lignede skyttegrave. De gamle olielamper indendørs og udendørs kunne derefter forsvinde, og husmødrene kunne tilberede juleaftensnadveren 1863 ved gas. Werner Nørgaard, der meddeler dette i det letlæste, lille jubilæumsskrift på grundlag af oplysninger i byens arkiv og »Freia«, giver også en kort oversigt over gasværkets drift gennem hundrede år og om de udvidelser, som det stigende befolkningstal og øgede forbrug nødvendiggjorde. Særlig interessante er oplysningerne om begivenhederne under de store oversvømmelser i 1872, 1904 og 1931 og om besværlighederne med at holde værket i gang under de to verdenskrige. Det er en god lille beretning, som burde have været trykt og foræret gasværkets mange kunder ved jubilæet i 1963.

P. K. I.

Noter og nyt

Landsarkivet.

I 1963 har Landsarkivet haft sit største besøgstal siden oprettelsen, nemlig 2109 mod 1848 i 1962. Til de 2109 besøgende blev der ialt til brug på læsesalen fremtaget 17.632 bind og pakker. Også udlånene til andre arkiver og centralbibliotekernes læsesale har været stigende.

Landsarkivet kan på grund af pladmangel ikke mere tage imod større afleveringer fra embederne, men der er dog stadig nogle få meter hyldeplads til afleveringer og gaver fra private. Den betydningsfuldeste gave i år er afdøde redaktør A. Svenssons efterladte papirer, der indeholder værdifuldt materiale til belysning af udviklingen i landsdelen i de sidste 50-60 år. Disse papirer er dog foreløbig utilgængelige. Landsarkivet har fået en værdifuld tilvækst til de ældre privatarkiver, idet det har modtaget farver Martin Bahnsens dagbøger og nogle af pastor Mørk Hansens erindrings- og dagbøger. Fra fhv. dommer i Løgumkloster og Tønder H. H. Stegmann og pastor emer. Chr. Andersen har Landsarkivet modtaget memoiremanuskripter, og »Frederiksklubben« i Åbenrå har deponeret sine gamle forhandlingsprotokoller. Læge Ib Ludvigsen har afleveret dele af faderens, afd. pastor C. Ludvigsens, privatarkiv, og redaktør M. Kamphövener har atter i år afleveret dele af sit privatarkiv. Fra Bjolderup sogn har fhv. førstelærer H. J. Bertelsen og gårdejer Nis Mathiesen afleveret skole- og kommuneprotokoller, og fra Emmerlev sogn har fhv. førstelærer Larsen afleveret »Sognekronike for Emmerlev sogn I-II«, der er udarbejdet af afd. degn Johannes Hansen, og som indeholder et meget værdifuldt materiale til belysning af udviklingen i sognet i 1800-årene. Endvidere har lærer Larsen afleveret Emmerlev sogns skolekommissionsprotokol, skolekronike for Emmerlev skole og Emmerlev kommunes forhandlingsprotokol og regnskabsbog.

Sammen med Historisk Samfund for Sønderjylland arrangerede Landsarkivet 15.-24. november en mindre udstilling af gamle fotografier i Lundsbjerggallerne. Under ledelse af arkivar Worsøe har Historisk Samfund for Sønderjylland sidste vinter på Landsarkivet afholdt vejledende kursus i personal- og lokalhistorisk arbejde. Også i dette efterår afholdes et personalhistorisk kursus.

Landsarkivet holdt sidste vinter forsøgsvis hver onsdag læsesalen åben fra kl. 20-22. Da der efterhånden kom godt besøg på disse aftener, har man fortsat med også i år at holde læsesalen åben for besøgende hver onsdag aften. Der vil dog kun blive ekspederet kirkebøger, personregistre, skyld- og panteprotokoller samt forud reserverede sager. Også den forlængede åbningstid lørdag eftermiddag (til kl. 17) har vist sig nyttig.

De besøgende på Landsarkivets læsesal har i mange måneder været generet af støj og andre ubehageligheder fra håndværkere. Landsarkivet er opført i en udpræget sparetid 1932/33, og brandsikringen var derfor mangelfuld. Der er nu overalt i bygningen indsat solide branddøre, og etageadskillelsen er ført helt ud i vinduerne, hvori der også er blevet anbragt tykt trådglas. I bygningen er endvidere installeret 6 brandhydranter med tilhørende slanger og strålerør, således at en brand straks kan bekæmpes effektivt inde i bygningen af personalet eller brandværet. Tidligere havde man i magasinerne kun enkelte faste lampesteder og nogle håndlamper med lange løse kabler, der bestandig blev slidt itu og derfor gav anledning til kortslutninger. Nu er hele den elektriske installation blevet fornyet, og der er overalt faste lampesteder, hvilket også er en stor lettelse for det ekspederende personale. På grund af pladmangel har man hidtil været nødt til at placere en mængde arkivalier og aviser i et uafklædt tagrum, der egentlig var beregnet til opbevaring af kasser og kassabilia. Dette tagrum er nu også blevet indrettet til et regulært magasin med nye stålreoler. Omkostningerne ved brandsikringsarbejderne m. m. har beløbet sig til godt 70.000 kr.

P. K. I.

Haderslev Amts Museum.

Fra Ejsbølfronten kan det nu meddeles, at denne store og vigtige udgravning er endeligt afsluttet. I sommeren 1964 blev undersøgt et mindre areal (41 m²) ved den sydlige side af udgravningen for at skabe sikkerhed for, at findestedet virkelig var udtømt. Det lykkedes, vi fandt næsten intet, og på udgravningsplanen ses fundet nu anbragt i et udgravningsfelt med en næsten fundtom rand til alle sider. Ejsbøl er det eneste større mosefund, hvor undersøgelsen er ført til ende på denne måde.

Efter Ejsbøl toges fat på museets næste store opgave, Olmersvold. Sammen med dr. Vilh. la Cour, som har beskæftiget sig med dette mindesmærke i mere end en menneskealder, vil denne undersøgelse blive gennemført efter en fælles plan, som i detaljer udarbejdes, efterhånden som arbejdet skrider frem.

Olmersvold er et forsvarsværk, som strækker sig fra Urnehoved i nordøst til Gårdeby ved Tinglev i sydvest. Det spiller en ikke ringe rolle i den historiske litteratur, men er aldrig blevet arkæologisk undersøgt. Efter et par tidligere indledende undersøgelser fra dr. la Cours side blev der i år gravet to steder, ved Almstrupgårde af dr. la Cour og ved Gårdeby af Haderslev Amts Museum. Selv om vi fik et indblik i virkets konstruktion, var der også forhold, der ikke blev klarlagt, og det er nok for tidligt at udtale sig om resultaterne, før undersøgelsen ad åre er nået videre.

Udgravningssæsonen sluttede med en ældre bronzealders gravhøj ved

Jels og en fortsættelse af undersøgelsen af den store gravplads ved Hørløk.

Til sølvsamlingen er i årets løb indkøbt to tedåser, den ene dateret 1767, lavet af Wolf Petersen, og den anden udateret, lavet af Johan Adolf Müller.

Paul Reuter Lorenz, Punta Garda i Florida, og hans søster Anna Lisa Reuter Lorenzen, Karleby, indfandt sig i sommer på museet med en del tegninger og litografier fra deres bedstefaders, Peter Lorenzens hånd. Peter Lorenzen (1831—1916) havde i en årrække omkring 1860 boet i Haderslev, inden han blev »Wegebaumeister« i Flensborg. Fra hans Haderslevtid stammer nogle blyantstegninger, akvareller og reproduktioner af bygninger og personer: Stiftamtet, Gammelting, Sølyst, ligesom det kendte billede af Hansborg (fra 1859) viser sig at være tegnet af Peter Lorenzen.

Tegningerne kom ved arv til Paul Reuter Lorenz i Florida og bragtes nu hjem til det stedlige museum, for hvis billedsamling de betyder en værdifuld forøgelse.

På en udstilling i Odense købte museet et maleri af Kai Trier, kirkepladsen i Lovran. Den tanke, at Kai Trier burde repræsenteres i museets kunstsamling, har museet næret længe, og det er naturligt, i betragtning af de mange år, Kai Trier har virket her, og de mange store opgaver han har løst. Men Kai Trier er stadig en kunstner i udvikling og under forandring. Forhåbentlig vil det ad åre vise sig, at det var rigtigt, at opgaven blev løst på denne udstilling, der forøvrigt fik en meget rosende kritik.

I vinteren 1963/64 holdtes på museet en arkæologisk studiekreds, hvor i løbet af 14 aftener og med forevisning af over 500 lysbilleder den hjemlige oldtidshistorie blev gennemgået. Studiekredsen fik god tilslutning. Studiekredsen gentages i vinter.

Ved museet er oprettet en kontorstilling. Hidtilværende revalideringskonsulent Harald Bojsen er tiltrådt som assistent fra 1. nov. 1964.

H. N.

Åbenrå Museum 1963-64.

I kalenderåret 1963 har besøget været stigende, og museet har været besøgt af ca. 4000 gæster (incl. udstillingsgæsterne).

Den 1. maj forlod museets daglige leder, fuldmægtig Sørensen, Åbenrå, og arkitekt Karl Adolf Flade blev konstitueret som leder, indtil hr. Sørensen, der havde fået bevilget orlov i 6 måneder, havde besluttet, om han ville vende tilbage.

Fra 1. december 1963 traf man en mere konstant ordning, idet overassistent Holger Jacobsen, der er formand for Historisk Samfunds Åbenrå amtskreds, af magistraten blev udpeget til stillingen som den daglige leder af museet og som sekretær for museumsudvalget.

Udstillinger.

Fra den 20. til den 23. april holdtes i museets billedsal en Kandinsky udstilling og fra den 31. januar til den 9. februar 1964 en Olivia Holm-Møller udstilling. Begge var arrangeret af Åbenrå Kunstforening.

Fra den 14. til den 30. marts 1964 holdt Byhistorisk Forening en udstilling, »Åbenrå i litteraturen«, en udstilling, der vakte overordentlig stor interesse.

Køb.

Tre portrætbilleder malet af henholdsvis Åbenrå-maleren Jes Jessen, (Eckersbergs læremester), Åbenrå-maleren Thomas Jensen og Andreas Kjær, Øster Løgum.

Et hovedvandsæg af Åbenrå-mesteren Peter Johannsen Petersen. 1805—1873.

Et Åbenrå-skab, Louis Seize, af mesteren Lorenz Nielsen, Åbenrå.

Modtagne gaver.

Museet har modtaget en del håndmalet porcelæn af nyere dato. Kyser og huer fra Løjt sogn fra begyndelsen af forrige århundrede. En stenøkse, en kiste til skibstømrerværktøj, en budstikke fra Hjolderup og dokumenter til diverse ejendomme i byen.

Nyindretninger.

Museet har også i 1963 forsynet en del af udstillingslokalerne med ny gulvbelægning.

H. J.

Museet på Sønderborg Slot.

Besøgstallet har i året 1963—64 udvist en lille stigning med et besøgstal på godt 60.000. Der har været en svagt faldende tendens for voksne feriegæster og en stigende for skole-elever. Entréindtægten formåede derved at tangere sidste års rekord, 45.000,00 kr. Antallet af omvisninger for skoleklasser har gennem de senere år været jævnt stigende, og det samme gælder vejledning og hjælp for lejrskolehold med sær-opgaver. I hele sommersæsonen fra maj til slutningen af september beslaglægger dette arbejde museets kustoder fuldt ud, hvorfor det har været nødvendigt at overdrage en væsentlig del af rengøringen til timelønnet personale, ligesom museet i ferietiden har ekstra hjælp til opsynet.

Samlingerne er også i år forøget i jævn takt. Især har tekstilsamlingen nydt godt af en lang række gaver, suppleret med enkelte indkøb. Flere gode kjoler, mest fra slutningen af forrige århundrede, er skænket sammen med nogle skørter, underskørter og særke. Også huer, hatte og kapper er sammen med et par pæne kappekurve foræret til samlingerne.

Blandt møblerne må især nævnes en sjælden egetræskiste af gotisk form med den meget sene datering 1706. En gammel plov og nogle mindre arbejdsredskaber bør nævnes blandt gaverne til landbrugsafdelingen.

Til krigssamlingerne er skænket en række billeder, nogle uniformdele fra første verdenskrig og forskellige udrustningsgenstande. Mindeåret for 1864 gav allerede før årsskiftet anledning til enkelte gaver, og i årets løb øgedes tallet, især hvad angår billeder. Men også enkelte våben og et preussisk signalhorn var blandt gaverne.

Kunstafdelingens vigtigste nyerhvervelse var to pæne store portrætter af C. W. Eckersberg, forestillende købmand A. L. Schmidt og hans hustru; billederne er enten studier til eller replikker af et stort helfigur-billede i Den hirschsprungske samling. Herefter har museet de kendteste sider af Eckersbergs kunst repræsenteret: romerske prospekter, skibsbilleder og portrætter.

Museet får også fortsat meddelelser om oldsagsfund rundt i amtet. I år har det bl. a. givet anledning til prøvegravninger i nogle ildgruber fra jernalderen i Adshøl, en undersøgelse af en meget stor samling jernaldergruber på det område, hvor nu Hørup centralskole bygges, en inspektion af en mindre høj nær Gråsten og en gravning i en omplojet høj ved Nordborg. Sidstnævnte sted frilagdes to lange, næsten uforstyrrede rækker svære randsten fra en forlængst forsvundet langdyse, smukt beliggende på en bakketop.

Det omfattende konserveringsarbejde er fortsat. Konservator Mogens Larsen har atter behandlet middelalderlige kirkefigurer, et arbejde, der betales af en særlig bevilling gennem Statens Lokalmuseumstilsyn, men desuden er en konservering af genstande fra søfartsafdelingen påbegyndt. Museets egen konservering af umalede træsager er fortsat.

Museet har desuden fortsat registreringer af bindingsværkshuse, og stud. mag. F. Grandt-Nielsen har fotograferet en del til museets arkiv. Også revisionen af oldsagsarkivet er fortsat, idet stud. mag. Birthe Kjølbjerg og Søren Andersen har gennemgået og beskrevet museets stenalder-samling. Samtidig udarbejdes nye mere udførlige kartotekskort af en type, som de nordslesvigske museer er fælles om.

Også på anden måde er det nære samarbejde mellem de nordslesvigske museer fortsat. Der har været afholdt fælles møder, afskrivningsarbejdet i Nationalmuseet er fortsat og udvidet til også at omfatte I. og II. afdeling, og endelig er lysbilledsamlingen nu nået et sådant omfang, at den er af praktisk værdi ved en række forskellige foredragsemner. På museet benyttedes den i tre foredragsaftener om sønderjysk folkekultur.

Til udstillinger ved andre museer har våben, uniformsdele og billeder fra 1864 været udlånt. Desuden lånte Städtisches Museum, Flensborg, til dets store Jørgen Ovens-udstilling det store billede af den unge her-tug Christian, der får tilbudt den danske krone, ligesom C. A. Jensens lille portræt af Eckersberg sendtes til København i forbindelse med den store udstilling »Dansk Guldalder« i Stockholm. Endelig har museet som sædvanlig udlånt lokaler til forskellige udstillinger, arrangeret af Sønderborg Kunstforening og til SAMIS årlige udstilling.

J. S.

Tønder Museum.

Takket være tilskud fra Konsul Georg Jorck og Hustru Emma Jorcks Fond lykkedes det museet at publicere sit hidtil største og smukkeste skrift, en nyudgivelse af det forlængst udsolgte Hollandske Vægfliser. I modsætning til museets tidligere skrifter udgaves det i forbindelse med et københavnsk forlag. Det udkom december 1963 og er nær udsolgt.

Om større nyerhvervelser er der ikke tale. Betydeligst er en sukker-skål af den kendte Tønder-guldsmed Paul Hansen fra 1791, et meget fornemt Louis XVI-arbejde, men desværre til en alt for høj pris. Prisudviklingen siden 1960 rammer specielt Tønder Museum bestandig hårdere, fordi netop de ting, der sætter deres præg på museet, og som udgør vort speciale, er så eftertragtede. Til gengæld medfører dette også en tilsvarende voksende interesse for museet og et dermed tiltagende besøg. Besøget i 1964 har passeret de 8.000.

Magister Ebba Busch har i det forløbne år påbegyndt registrering og beskrivelse af museets samling af kniplinger og kniplingsprøver, henved 7.000 numre, hvortil museet har opnået betragtelige tilskud fra Statens Lokalmuseumstilsyn. Når dette omfattende arbejde er afsluttet, vil der omsider være grundlag for planlægning af det manglende udstillingsrum for kniplingsindustrien, som paradoksalt nok ikke har eksisteret i kniplingsbyen Tønder.

En sensation fra museets virkeområde var møntfundet i Løgumkloster 30. 9. 1963, som er beskrevet af Kirsten Bendixen i marts-nummeret 1964 af Nordisk numismatisk unions medlemsblad. Der afleveredes herfra 230 mønter og en del krukkeskår. Mønterne er fra Flensborg, Güstrow, Hamborg, Hannover, Lübeck, Lüneburg, Stettin, Stralsund, Wismar, Østfrisland og Livland o. 1379-1424.

Lovændringen af lov om de kulturhistoriske lokalmuseer af 4. marts 1964 medførte mindre økonomiske forbedringer, men nok så afgørende for de drøftelser angående de sønderjyske museers fremtidige arbejdsdeling, der i så høj grad har behersket arbejdet i museumsbestyrelsen og Nordslesvigs museumsråd, var den nye lov om statstilskud til kunstmuseer af 15. april 1964. Lovudkastet, som vi blev bekendt med på et meget sent tidspunkt, blev ikke modtaget med absolut begejstring her i landsdelen, fordi det ikke gav de muligheder for oprettelse af landsdelsmuseer for kunst, som man oprindeligt havde forestillet sig. Ganske vist betyder loven en væsentlig forbedring i forhold til hidtil gældende praksis, men i modsætning til loven om de kulturhistoriske museer lægger den allerede med et lokalt tilskud på 15.000 kr. loft over statstilskuddet, som — medmindre der opnås en speciel tilslutning fra finansudvalget — ikke kan udgøre mere end 25.000 kr. Ved en indgående drøftelse af landsdelsmuseumsplanen på Nordslesvigs Museumsråds møde i Åbenrå den 27. april 1964 nåede man ikke til enighed, men Tønder amtsråd og byråd har — indtil nu alene i landsdelen — bevilget 15.000 kr. til drift af et kunstmuseum, og man regner med i løbet af det kommende år at

kunne forelægge rådene et projekt til udvidelse af det nuværende museum, som kan blive grundlag for det større museumsbyggeri, der værdigt kan danne ramme om den præsentation af nordisk kunst, man ønsker placeret ved grænsen. Men der er næppe tvivl om, at der vil blive stillet store krav til lokalt initiativ, hvis den smukke idé skal realiseres.

I øvrigt har samarbejdet de nordslesvigske museer imellem været fortrinligt, ligesom også forbindelserne sydpå er blevet udbyggede.

S. S.

Restaureringen af Sønderborg Slot.

I løbet af 1963-64 kom der øget fart i forberedelserne til den længe ventede restaurering af Sønderborg Slot. Kgl. bygningsinspektør Peter Koch havde tidligt på året afsluttet sit mere detaljerede projekt, og efter at boligministeriet havde gennemgået det, optoges på finansloven 1964-65 en første rate på 1,5 mill. kr. Under indtryk af, at kommende restriktioner eventuelt kunne komme til at udskyde hele sagen, fremkom fra lokale myndigheder og organisationer forskellige henvendelser om at søge arbejdets igangsættelse fremskyndet. Finansudvalget aflagde derefter besøg på slottet i december måned, og i januar godkendte det, at sagen blev fremmet, endda så meget, at der kunne disponeres over en del af første rate til materialebestillinger allerede før 1. april.

I løbet af foråret blev arbejdet derefter forberedt og tilrettelagt, og ved finansårets begyndelse begyndte restaureringsarbejdet så småt. Først i juni måned nedsatte boligministeriet imidlertid det byggeudvalg, der har den egentlige ledelse af restaureringen, og efter dettes første møde har arbejdet kunnet tage fart.

Første fase koncentrerer om østfløjen. Her er alt gammelt puds hugget af væggene, de mange lag gulvbrædder fjernede, lofterne stødt ned, og de svære bjælker mellem etagerne omhyggeligt løftet ud. Efter at fløjen således er blevet rippet indvendigt, er man gået i gang med fornyelsen. Der er placeret brandsikre dæk mellem etagerne, oprindelige skillevægge, der har været nedbrudte, er genopførte, og buerne over dørene er ført tilbage til deres oprindelige højde og form. En lang række nye, dårlige murreparationer er fjernet og erstattet med rekonstruktioner af de gamle forhold. Selvom østfløjen ikke skal være udstillingsfløj, men skal rumme boliger, kontorer og arkiver, afpasser man således alt det nye efter de oprindelige forhold, lader de gamle indvendige mål gælde og bygger rummene op i forhold til de eksisterende, svære mure fra 1500-tallet. Der er desuden lavet et prøvevindue, der nøje gentager de rude-størrelser, profiler og karmstykker, som slottet fik i 1720'erne.

Undervejs føres et meget omhyggeligt tilsyn med arbejdet, og der udarbejdes regelmæssigt en rapport om de bygningshistoriske iagttagelser. I østfløjen har Charles Christensens undersøgelser imidlertid været så omfattende, at de kun på mindre punkter har kunnet suppleres. Det eneste helt ukendte er vel et skydeskår til en kanon, der har siddet midt

i den svære østmur på 1. sal lige over porten. De gamle bageovne er blevet frilagt ved fjernelse af skillevægge fra kasernetiden, og det har vist sig, at det er muligt at restaurere dem så vidt, at de kan komme til at indgå i museets udstilling. Desuden er det tanken at inddrage kælderen syd for porten til udstilling, da de to lokaler er forbundet med en trappe, og på dette sted vise redskaber til kornets og melets behandling, bagning i ældre tid og måske også andre sider af den daglige husholdning.

Arbejdet på slottet er i fuld gang. Allerede nu træffes forberedelser til de indledende arbejder i sydfløjen, og forhåbentlig vil det blive muligt at gennemføre arbejdet kontinuerligt i en fornuftig rytme de kommende år. Museet flytter imens rundt med sine samlinger, i første række mest med magasinerne, og fra østfløjen måtte hele håndværkerafdelingen placeres i vest- og nordfløjen. Enkelte afdelinger vil derved i de kommende år blive stærkt overfyldte, andre steder vil rum blive inddraget til magasin, men under hele restaureringen vil museet fortsat være åbent for publikum, og dets hovedafdelinger vil til stadighed være tilgængelige.

J. S.

Den Lüneburgske Saltoktroi.

I SJy Årb 1963, s. 247, har en anmelder foretaget en bearbejdelse af mit talmateriale i »Den Lüneburgske Saltoktroi« og tager de fremkomne summer til indtægt for, at »saltoktroiens plads i hertugdømmernes almindelige økonomiske historie er temmelig beskedene«. Denne følgeslutning kan imidlertid ikke være rigtig. Byerne Flensborg og Åbenrå havde jo oplagsfrihed for importeret salt med *reeksport* for øje, og saltimporten fra England kan derfor ikke — smughandelen ufortalt — komme til at stå i relation til saltoktroien.

De i strømtoldregnskaberne opgivne »bestemmelseshavne« siger heller intet om udlosning af salt i de pågældende havne. Kun i mindre grad var de slesvigske havne i stand til at overtage alle de varer, som deres egne skibe bragte hjem. Resten af lasten måtte viderefraortes til Østersø-havne uden for hertugdømmerne. Derfor var der ikke megen basis for en besejling af de slesvigske havne af skibe fra andre egne, og da Flensborgs og Åbenrås oplagsret kun gjalt for salt, tilført af egne skibe, turde spørgsmålet s. 246 »om den kongerigske og holstenske skibsfarts rolle i denne sammenhæng« (nemlig m. h. t. salt) være overflødig.

Med andre ord: hverken materialet i strømtoldsregistre eller i Øresunds-toldregnskaberne lader sig benytte til en art statistik over den slesvigske saltimport.

H. V. Gregersen.

Den store egnsvandring 1964.

Som sædvanlig havde man bestemt, at der ikke kunne indtegnes mere end 300 deltagere i den store egnsvandring, som Historisk Samfund traditionen tro arrangerede i september, og som sædvanlig kom der omtrent et halvt hundrede uanmeldte interesserede, udover de 300 indtegnede. I år var problemet heldigvis ikke stort, idet turens rammer var så elastiske, at alle kunne komme med.

Mødestedet var Sønderborg Slot, og ret præcist kl. 13 var man samlet i slottets gård, hvor landsarkivar P. Kr. Iversen bød velkommen. Rektor Knud Fanø gav derefter nogle praktiske anvisninger, og så samlede museumsinspektør Jørgen Slettebo oppe på slottet så mange deltagere omkring den store plastiske gengivelse af skanserne ved Dybbøl i 1864, som kunne rummes i det nyindrettede lokale. De, der ikke kunne klemme sig ind, gik glip af belæringen, men holdt sig skadesløse ved en rundgang i de tilstødende rum, hvor der jo også var nok at se på.

Med fire fulde busser i spidsen og en anelig række af privatbiler (kyndige folk anslog rækken til ca. 70 biler) kørte vi derpå mod syd under museumsinspektør Hans Neumans betryggende lederskab. Gennem snoede veje i den lille landsby Høruphav gik det videre mod syd til Vibæk Vandmølle, hvor ingeniør A. Jespersen fra Nationalmuseets mølleudvalg fortalte om restaureringen af den gamle mølle. Vi fik lejlighed til personligt at forvise os om, at resultatet var smukt både ude og inde, og var enige om, at det eneste, den mølle manglede, tilsyneladende var den drivkraft, der skulle holde mølleværket i gang. Men måske er der mere vand i Vibæk om foråret. Ingeniør Jespersen, der holdt sit foredrag uden manuskript, lovede engang at samle det sagte til en artikel til Sønderjysk Månedsskrift, »når han fik tid«.

På Mommark Færggård var der dækket til kaffe, og da Ernst Christensen, Asserballe, havde måttet melde afbud på grund af sygdom, ledede Knud Fanø mødet. Forfatteren Martin N. Hansen læste nogle af sine egne digte op for den lydhøre forsamling, hvorefter karavanen rullede mod Kegnæs kirke. Her fortalte førstelærer Georg Andreasen spredte træk fra halvøen Kegnæs' historie.

Det var en veltilrettelagt tur af overkommeligt omfang, og de enkelte punkter blev afviklet med eksemplarisk præcision. Alle deltagere fik et nummer af Sønderjysk Månedsskrift foræret, hvori man kunne læse udførligere om Kegnæs, og desuden fik man et kort over ruten, der skulle følges, med henvisninger til, hvad man kunne se fra bilen, mens man kørte.

Måske burde tidsskemaet have været lidt mindre stramt, og måske burde man til næste år overveje at bruge et transportabelt højttaleranlæg — i fri luft kan det være vanskeligt at fange foredragsholderens ord, hvis man står i yderkanten af tilhørerskaren, men bortset herfra kan man uden at overdrive betegne turen som en succes. Den var fornøjelig, afvekslende, overkommelig og billig.

ibs.

Rettelse til årbogen 1964 I

Side 175 er følgende faldet ud efter 1. og 2. linie foroven: skridt, at Seminarieforstanderen ikke i år som ifjor marcherede

Amtskredsens arbejde

Haderslev amt.

Vi holdt vor generalforsamling i Skrydstrup nye forsamlingshus lørdag den 25. april. Vi begyndte ude ved højen på Skrydstrup mark, hvor Skrydstruppiggen blev fundet. Museumsinspektør Neumann fortalte kort om de nærmere omstændigheder ved fundet og uddybede senere dette ved et lysbilledforedrag.

Bagefter tog de dygtige Skrydstrupfolk fat. Ved en aftenhøjskole for nogle år siden havde man haft den gode idé at samle på båndoptagelser — beretninger fra stedets folk om sognets ældre og nyere historie.

Lederen af dette indsamlingsarbejde, pastor Johs. Th. Nielsen, gengav nu i uddrag noget af dette. Ikke mindst beretningen om evakueringen af byen i 1944, da tyskerne anlagde flyvepladsen og tvang folk bort, var et vægtigt stykke nutidshistorie, mesterligt fortalt.

Dagen sluttede med et besøg i Skrydstrup kirke.

I stedet for sommerudflugten prøvede man i år den gode idé fra Tønder med en Historisk Søndag.

Den blev holdt den 16. august, og man havde udvalgt 6 steder, som fra kl. 14 til ca. kl. 18 kunne besøges under kyndig vejledning. Disse steder var: Årø, hvor gårdejer Brummer tog sig af de besøgende. Her var der meget stort besøg dagen igennem. Tamdruphøj med den vidunderlige udsigt over egnen. Her var gårdejer Simeon Sørensen foreviser. Museumsinspektør Neumann tog sig af det lille middelalderlige voldsted Bolet, som mange her så for første gang. I den ejendommelige Starup kirke var det pastor K. Chr. Jensen, som fortalte. Og i Magstrups idylliske præstegårdshave viste pastor Dalberg os Kongsholm, den gamle kongebolig. Endelig havde gårdejer Iversen åbnet sin have for os, så vi så det prægtige voldsted, hvor Tørring slot har stået. Havearkitekt Sv. Lindholdt viste omkring og fortalte bl. a. om den helt enestående gamle træbestand ved voldstedet.

Alt ialt blev Historisk Søndag også her i Haderslev amt en succes, som opfordrer til gentagelse. Over 400 mennesker deltog.

Indenfor amtsudvalget har man desværre måttet tage afsked med M. Toft, som er flyttet fra egnen.

T. Holm.

Åbenrå amtskreds 1964.

Den 28. april 1964 afholdtes en velbesøgt generalforsamling på Ungdomshjemmet i Åbenrå. Arkitekt Karl Adolf Flade og A. Wortmann, Padborg, genvalgte til bestyrelsen. Beretning og regnskab godkendtes.

Efter generalforsamlingen talte lærer Jes Holdt, Rugbjerg, om den sønderjyske østdialekt. »En lægmands betragtninger over vort sprog« kaldte hr. Holdt sit særdeles vel underbyggede foredrag, der gjorde stor lykke hos den lydhøre forsamling. Efter kaffebordet viste lærer Høier, Løjt Kirkeby, en ganske pragtfuld farvefilm fra det skønne Løjt land, en film, der var optaget med så stor fotografisk dygtighed både i valget af motiverne og rent teknisk, at tilskuerne var ganske bjergtagne. Den store deltagelse viste, at bare man finder de rette emner, kan man samle folk selv til en generalforsamling.

Søndag den 14. juni 1964 afholdtes atter sammen med Folkeligt Samfund den årlige udflugt. Den gik til Starup kirke, Årø, Årø og Tamdruphøj. Udflugten, som man af hensyn til Historisk Samfunds egnsvandring havde lagt først på sommeren, blev begunstiget af fint vejr. Pastor Urban Schrøder gjorde samværet i den interessante Starup kirke til en oplevelse ved sit enestående gennemarbejdede foredrag om kirken og dens beliggenhed. Man sluttede med en salme og begav sig derefter til et veldækket kaffebord på Færgegården i Årø. Herfra kunne de, der havde lyst, sejle til Årø, og da vejret var godt, krydsede de fleste deltagere sundet med den lille færge, der måtte sejle adskillige gange. Man kørte så til Tamdruphøj, som blev kommenteret af gårdejer Simeon Sørensen, Hajstrup, og man kunne ingen bedre have fået dertil. Stående på højens top, nydende den vidunderligste udsigt over Lillebælt og kystlandskabet, fik man en udtømmende redegørelse for højens historie, og han fortalte også om den lige af Nationalmuseet foretagne restaurering.

Mandag den 9. november arrangerede amtskredsen en historisk aften i Varnæs, hvor overinspektør Holger Rasmussen og pastor Urban Schrøder talte. Overinspektøren viste lysbilleder fra Nationalmuseets samlinger og fortalte om livet i de gamle bøndergårde med særligt henblik på det sønderjyske. Desuden fortalte pastor Urban Schrøder lokalhistorie, af Bines og Middeltes poesibøger og gamle madopskrifter.

H. J.

Sønderborg amtskreds.

Ved generalforsamlingen i maj 1964 på Danebod højskole blev amtsudvalget genvalgt. Efter generalforsamlingen holdt bibliotekslektor Rerup et udmærket foredrag om A. D. Jørgensen.

Der er indtil nu (15. novbr. 1964) indgået 8 besvarelser på den udskrevne prisopgave, og bedømmelsesudvalget kan snart gå i gang med arbejdet.

E. C.

Tønder amtskreds.

Årsmøde og generalforsamling holdtes torsdag den 2. april på »Tønderhus«. Formanden omtalte i sin beretning bl. a. forsøget med Historisk

Søndag i amtet, der havde samlet godt 500 besøgende. Såvel formandens som kassererens beretninger blev godkendt, og valgene var genvalg. I anledning af 200 året for H. A. Brorsons død talte sognepræst, dr. theol. H. Hejselbjerg Paulsen, Fjelstrup, om emnet »Salmesangen i Vestslesvig«. Mødet havde samlet ca. 40 medlemmer.

Egnsvandringen fandt sted lørdag den 23. maj med Urnehoved som samlingssted. Her fortalte fhv. gårdejer H. P. Jørgensen tingstedets historie og redegjorde for den nuværende festplads' tilblivelseshistorie. Selskabet, der bestod af ca. 60 personer, aflagde derefter besøg på Olmersdiget, og ved det efterfølgende kaffebord på Klipleve kro holdt H. P. Jørgensen foredrag om Olmersdiget. Afslutningen på turen fandt sted i Klipleve kirke, hvor sognepræsten, N. Møller Sørensen, var omviser.

C. S.

Sydslesvigs amtskreds.

I tilknytning til sidste års beretning kan vi meddele, at der i Sydslesvig indenfor Historisk Samfund har været gennemført følgende arrangementer:

Fredag den 29. november 1963 talte museumsinspektør, forfatter Peter Seeberg, Asmindekloster, Viborg, over emnet: »En skandinavisk metropol — det middelalderlige Bergen i arkæologisk belysning«.

Fredag den 31. januar 1964 talte professor, dr. phil. Kristof Glaman, Gentofte, om »Ølbrygning og bryggernæring i gamle dage«.

Fredag den 13. marts 1964 talte professor Ljungren, Lund, Sverige, over emnet »Sanct Knudsgilder før og nu«.

Amtskredsen gennemførte sin generalforsamling den 22. maj 1964 på centralbiblioteket i Flensborg. Prof. Troels Fink talte over emnet »Problemer omkring et nederlag«.

Det er blevet til en god tradition, at vi hver sommer prøver at gennemføre en aftenvandring. Tidligere skete det i Flensborg by. I år tog vi imidlertid til Slesvig. Under bibliotekar Poul Kürsteins ledelse stiftede vi bekendtskab med »Det lidet kendte Lolfod«. Arrangementet har givet os mod på at fortsætte.

Der er endnu en tradition, som vi i de sidste år har været glade for — nemlig sommerens bestyrelsesmøde hos lektor Th. Madsen og frue i Sønderhav. I år blev det gennemført lørdag den 20. juni, hvor vi lavede planen for vinterarbejdet 1964/65.

Til hovedforeningens sommerudflugt samlede vi en busfuld medlemmer. Vi har i vor amtskreds samlet vore medlemmer til en udflugt til vestkysten. Den formede sig som et besøg hos lensgreve H. Schack til Schackenborg i Møgeltønder. Det strålende septembervejr og den store gæstfrihed på Schackenborg bevirkede, at det blev en hel stor dag for os alle. Desuden fik vi lejlighed til at se Møgeltønder kirke. Landsarkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå, fortalte om sin barndoms kirke, og organist Peter Jørgensen gav i anledning af besøget en lille koncert.

Turen fortsatte til Løgumkloster, hvor man besøgte kirken, klosteret, refugiet og bibelhøjskolen. Forstander pastor Jul. Nielsen tog imod os og fortalte på en interessant måde om arbejdet.

L. Sch.

*

Historisk Samfunds medlemstal 1922-1964

1922	60	1937	637	1952	1160
1923	379	1938	677	1953	1180
1924	379	1939	691	1954	1160
1925	514	1940	690	1955	1160
1926	548	1941	696	1956	1300
1927	582	1942	788	1957	ca. 1600
1928	657	1943	868	1958	ca. 1700
1929	657	1944	1035	1959	1771
1930	681	1945	1090	1960	1840
1931	701	1946	1123	1961	1886
1932	726	1947	1202	1962	1976
1933	742	1948	1225	1963	2060
1934	755	1949	ca. 1250	1964	2750
1935	673	1950	ca. 1250	(1. dec.)	
1936	642	1951	1140		

Årsberetning og regnskab 1963-64

Ved *Peter Kr. Iversen og Olav Christensen.*

Historisk Samfund for Sønderjylland holdt søndag den 31. maj 1964 årsmøde på »Folkehjem« i Åbenrå. I anledning af de tre jubilæer: Sønderjyske Årbøger 75 år, Sønderjysk Månedsskrift 40 år og Skriftrækken 25 år, afvikledes årsmødet under særligt festlige former. Ministeren for kulturelle anliggender, Julius Bomholt, overværede mødet.

Da de ca. 250 fremmødte medlemmer havde taget plads ved de lange borde i »Folkehjem«s store sal, intonerede Åbenrå Vesteramts Orkester under ledelse af førstelærer P. Hansen, Hellevad, ouverturen til »Høstgildet«.

Formanden bød derefter velkommen og rettede en speciel tak til kulturministeren og forfatteren Martin N. Hansen for deres fremmøde. Formanden omtalte kort jubilæerne og udtalte, at der var noget symbolsk i det forhold, at det både var en festdag og en arbejdsdag, idet arbejdet for Historisk Samfund altid var blevet betragtet som en fest. »Det har været lykkeligt at se arbejdet vokse, og kontakten formidles til stadig videre kredse. Det lokalhistoriske arbejde i Sønderjylland er midt i en grotid.« Formanden takkede de to trykkerier, Hejmdals Bogtrykkeri, Åbenrå, og Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder, for deres fælles jubilæumsgave: en meget smuk dirigentklokke i sølv.

Forsamlingen sang derefter »Som dybest brønd«, og på formandens forslag valgtes redaktør Morten Kamphövener til dirigent. Denne konstaterede, at årsmødet var lovligt indkaldt og beslutningsdygtigt. Han gav derefter ordet til formanden, der af lagde følgende beretning:

Medlemstallet har nu passeret de 2400, og der kommer fortsat hver dag nye medlemmer. I forbindelse med vore forskellige jubilæer i år, bad vi alle vore medlemmer om en lille jubilæumsgave i form af et nyt medlem, og det har været glædeligt at konstatere, at mange har gjort en indsats og skaffet ikke blot et, men flere nye medlemmer. Samtidig udskrev vi en konkurrence mellem vore tillidsmænd om at skaffe flest nye

medlemmer. Denne hvervekampagne er endnu ikke afsluttet, så vi håber på endnu mange indmeldelser. Udgivelsen af det store billedværk, som senere skal blive mere udførligt omtalt, har givet os kontakt med kredse ud over hele landet, som vi ikke tidligere har haft mulighed for at komme i forbindelse med, og også herigennem har vi fået adskillige nye medlemmer.

Vort medlemsskrift »*Sønderjyske Årbøger*« kan i år fejre sit 75-års jubilæum, og som vore medlemmer har bemærket, udsender vi i den anledning to særligt fyldige halvbind, begge på ca. 250 sider, hvoraf De for nogle dage siden har fået det første i hænde. Årbogen trykkes i år i 3000 ekspl. — det største oplag nogen historisk årbog her i landet er trykt i. Når dette har været økonomisk muligt, skyldes det udelukkende, at vi hos en lang række fonds, institutioner og virksomheder over hele landet har mødt en enestående velvilje og forståelse for vore ansøgninger om støtte til de særlige jubilæumspublikationer. I alt har vi modtaget 30.300 kr. i ekstraordinære tilskud, og jeg vil gerne her benytte lejligheden til at udtrykke Historisk Samfunds ærbødige tak. En fuldstændig fortegnelse over de 29 fonds, institutioner og virksomheder, der har ydet os støtte, vil fremkomme i 2. halvbind af årbøgerne.

Medens Sønderjyske Årbøger tidligere med mellemrum har bragt oversigter over tyske bidrag til Sønderjyllands historie, har vi denne gang af pladsmæssige hensyn udsendt *Poul Kürsteins »Bibliografi over tyske bidrag 1955-1960 til Sønderjyllands historie«* som et duplikeret hæfte.

For *Sønderjysk Månedsskrift* vil der som sædvanlig blive aflagt en særskilt beretning, men jeg vil dog gerne nævne, at også Sønderjysk Månedsskrift er inde i en opgangsperiode med stigende tilgang af abonnenter. Holdertallet har nu passeret 1000, heri indbefattet de ca. 100 ekspl., der på Skoleforeningens bekostning sendes til fordeling i Syd-slesvig. Jeg vil gerne takke Skoleforeningen for denne kærkomne støtte. Også Månedsskriftet har i år jubilæum, idet det fylder 40 år. I denne anledning og til markering af 100-året for slaget på Dybbøl udsendtes et særligt fyldigt aprilhæfte til samtlige medlemmer af Historisk Samfund, og det viste sig at være en god reklame for tidsskriftet.

Skriftrækken tegner sig kun for en enkelt nyudgivelse i år, nemlig Tønder Seminarie-Stat, der er udarbejdet af handelsoverlærer Jens Lampe under medvirken af rektor, dr. theol. Asger Nyholm og overlærer Erik Larsen i anledning af Tønder Seminariums 175-års jubilæum. Bogen forelå på seminariets jubilæumsdag d. 21. sept. 1963, og det er vort indtryk, at mange gamle dimittender fra seminariet er glade for dette nyttige opslagsværk. Med værket er et stort og meget værdifuldt personalhistorisk materiale skaffet til veje og gjort tilgængeligt — forhåbentlig vil det komme til at danne grundlaget for videregående undersøgelser. Vi har imidlertid ikke ligget på den lade side i skriftudvalget siden september måned — tværtimod har vi været fuldt optaget af den største opgave, Historisk Samfund hidtil har været impliceret i. Jeg tænker her på »Sønderjylland — Historisk Billedbog«, som allerede er omtalt på tidligere

årsmøder, og som nu foreligger. De 15000 eksemplarer, som udgør første oplag, er ved at være udsolgt. Vi anslog sidste år, at budgettet for bogen ville overstige 100.000 kr., men da vi på grund af den store efterspørgsel har sat oplaget i vejret, og da omfanget også er forøget, viser det sig, at vi i stedet for kommer til at regne med et beløb på omkring 180-190.000 kr. for denne ene publikation. Vi har naturligvis været spændt på udfaldet, selvom vi vidste, at arbejdet var lagt i de bedste hænder med museumsdirektør Jørgen Paulsen som billedredaktør, bibliotekar Poul Kürstein som tekstforfatter, Erik Ellegaard Frederiksen som tilrettelægger, Th. Laursen i Tønder som bogtrykker og Oskar Møller i Haderslev som bogbinder, men vi har med glæde konstateret, at vore forventninger til bogen er blevet indfrie, og at anmeldelserne i aviserne har været meget positive. Også fra vore medlemmer har vi hørt pæne ord om bogen.

Som nr. 31 i Skriftrækken udsendes *Peder H. Smidts* erindringsbog fra Vestslesvig »Hverdag og Fest«, som vi i 25-året for udsendelsen af den første bog i skriftrækken tilbyder vore medlemmer for 5,- kr., medens den ordinære pris bliver 10,- kr. I bogen fortæller Peder H. Smidt om dagligliv og nationale rørelser i Vestslesvig i sidste halvdel af fremmedherredømmet, om genforeningen og om de lykkelige, men også i mange henseende vanskelige år, der fulgte. Bogen burde og skulle have været udsendt før årsmødet, men jeg har bevidst sinket færdiggørelsen, da jeg forudså, at ekspeditionen ikke ville kunne klare både udsendelsen af billedbogen og Smidts bog på samme tid. Bogen foreligger imidlertid i korrektur og vil blive udsendt om kort tid.

Under forberedelse er pastor *A. Andersens* kommenterede udgave og oversættelse af generalsuperintendent *Jacob Fabricius d. Yngres* Optegnelser fra årene 1624-42. Bogen, der vil fylde ca. 500 sider, vil blive udsendt først på efteråret. Og endelig kan vi til jul bebude andet bind af *Åbenrå Bys Historie*, tiden indtil 1864, idet forfatterne af de resterende afsnit har forpligtet sig til at aflevere manuskripterne i løbet af sommeren.

Ekspeditionen har i den sidste tid haft meget at gøre med at få alle bestilte eksemplarer af billedværket ud inden årsmødet. Det er dog ikke lykkedes, men i næste uge skulle alle bestilte eksemplarer gerne være ekspederede. Fhv. boghandler Harald Bo Bojesen har medvirket ved udsendelsen af de mange tusinde bestillinger.

Også i den forløbne vinter har der mange steder været *foredragsrækker* og *aftenhøjskoler* med lokalhistorisk og personalhistorisk emne, og det er vort indtryk, at man har gjort flittigt brug af den *liste over foredragsholdere*, som vi hvert år lader udarbejde. Foredragene i denne vinter har naturligt koncentreret sig om 1864, og interessen har været livlig. Der har også i vinter været arrangeret *vejledende kursus på Landsarkivet*, det ene i *personalhistorie*, det andet i *lokalhistorisk* arbejde. Leder af begge kursus var arkivar Worsøe. Også i *amtskredsene* har der været arbejdet godt. Tre ting fortjener særligt at nævnes. I *Sønderborg*

amtskreds, hvor man fra tidligere arrangementer havde lidt penge tilovers, har man udskrevet en prisopgave med emne fra lokalhistorien og stillet dels kontante præmier dels boggaver i udsigt. De præmierede bidrag vil desuden mod almindeligt honorar kunne forventes at blive offentliggjort i et af vore tidsskrifter. Den anden ting, jeg ville nævne, er, at *Sydlesvig-kredsen* har fortsat sidste vinters foredrag med endnu 4 foredrag af højt kvalificerede foredragsholdere som Peder Seeberg, professorerne Glaman fra København, Ljunggreen fra Lund og Fink. Hvis disse foredragsrækker i Flensborg kan blive en fast tradition, vil der hermed være skabt ikke blot et værdifuldt indslag i det danske kulturliv syd for grænsen, men også i det historiske oplysningsarbejde i hele Sønderjylland. Jeg vil gerne opfordre medlemmerne også nord for grænsen til at være opmærksom på disse foredrag. Og endelig den tredje ting, der også gerne skulle være begyndelsen til en tradition: Den *Historiske Søndag*, som arrangeredes af *Tønder amtskreds* søndag den 28. juli. Dagen formede sig på den måde, at man havde udpeget ialt 7 besøgssteder i amtet, hvorimellem deltagerne selv sørgede for transport. Hvert sted gav en sagkyndig en kort vejledning. Arrangementet blev en succes, idet godt 500 deltog. Størst enkeltbesøg havde udgravningerne ved Abterp med 400 besøgende. Forhåbentlig tager en anden amtskreds tanken op i år.

Vor store fællesudflugt gik sidste år til Før med byvandring i Wyk og rundtur på øen. Vejret var udmærket, og turen fuldttegnet. Desværre indfandt der sig en del medlemmer, som ikke havde tilmeldt sig, hvilket forårsagede en del besvær med transporten rundt på øen og bespisningen, som kun var bestilt til de forud tilmeldte. Vi håber, at vore medlemmer kan forstå, at det er en absolut nødvendighed at overholde tilmeldingen, idet vi ved så store udflugter ikke kan gennemføre programmet som planlagt, når det maximale tal overskrides. Vi bliver fremtidig nødt til at afvise ikke-tilmeldte ved den store udflugt.

Atter i år har Historisk Samfund sammen med de andre nationale foreninger deltaget i *samarbejdsudvalgets* oktoberkursus, der i år holdtes på Jaruplund Højskole, og vi er ligeledes impliceret i det store stævne på Skamlingsbanken d. 12. juli i år.

Som medlem af *Dansk Historisk Fællesforening* har vi været præsenteret ved foreningens årsmøde i Ålborg i august 1963, og vi deltager også i udsendelsen af et fælleskatalog over de historiske samfunds publikationer, som DHF agter at udsende i dette efterår. Gennem dette vil vore medlemmer få de andre historiske samfunds og museernes publikationer tilbudt til favørpriser, ligesom vi håber at komme i forbindelse med en del interesserede uden for vor nuværende medlemskreds.

Indsamlingen af traditionsstof af national-politisk art er blevet fortsat af lærer Jens Kristensen, men det bliver mere og mere klart, at en mere systematisk indsamling af traditionsstof i videre forstand snarest bør iværksættes. Flere bør inddrages i dette arbejde, og med henblik herpå har vi søgt kontakt med Dansk Folkemindesamling, Nationalmuseets

etnologiske undersøgelser og det musikhistoriske institut i Århus. Vi har med repræsentanter fra disse institutioner ved et møde på Sandbjerg drøftet muligheden af at interessere studerende ved vore to seminarier for dette indsamlingsarbejde. Seminariernes historielærere, der deltog i mødet, gik positivt ind for sagen, og arbejdet er nu i gang eller under forberedelse. Også i lektor Clausens indsamling af gamle viser har vi nogen grad været impliceret, og det er aftalt, at vi til vor samling kan få overspillet bånd, så langt vor økonomiske evne rækker. Også til billedsamlingen er der sket værdifulde afleveringer, bl. a. af redaktør Morten Kamphövener, fru Black Hansen, Åbenrå, og porcelænsmalerinde, fru Reese, Løjt Kirkeby. Fra de to sidste har vi fået et par gode samlinger af gamle prospektkort. I efteråret deltog Historisk Samfund med en udstilling af gamle portrætfotografier i Lundsbjergallerne. Til disse sider af vor virksomhed har vi modtaget et tilskud fra H. P. Hanssens Mindefond, men det er meget begrænset, hvad vi uden faste tilskud og uden videnskabelig kvalificeret leder kan overkomme på dette felt. I foråret 1962 fremsatte Historisk Samfund et forslag om oprettelse af en *lokalhistorisk samling for Sønderjylland* til varetagelse af indsamling af først og fremmest traditionsstof og billedmateriale. Vi håber meget, at denne plan om oprettelse af en Lokalhistorisk Samling med fast mandskab snart kan iværksættes, og vi håber, at de bevillende myndigheder vil se med velvilje på vore ansøgninger. Oprettelsen af den lokalhistoriske samling må i den kommende tid være den vigtigste nye opgave for Historisk Samfund, og på baggrund af den voksende historiske interesse i vor landsdel føler vi, at også vi, som repræsenterer en ikke uvæsentlig side af det danske folkelige arbejde i grænselandet, må kunne få andel i de bevillinger, der nu og i de kommende år vil gå til det kulturelle liv her.

Først på vor ønskeseddel står da oprettelsen af faste rammer for den lokalhistoriske samling, og endvidere håber vi, at det i det kommende år vil blive muligt for os at aflønne vore redaktionssekretærer, lederen af sekretariatet, kassereren og andre af vore officialer på en mere anstændig måde, end tilfældet hidtil har været. Også forfatterhonorarerne, som vi ganske vist forhøjede for et par år siden, må vi vist se på igen.

Ser vi på beretningsåret 1963/64 som helhed, kan vi vist med rette karakterisere det som et af de bedste for Historisk Samfund. Der har været livlig aktivitet på alle områder. Vi har øget vort medlemstal, således at vi nu ubetinget er den største af de amtshistoriske foreninger, vi kan i 75-året for Sønderjyske Årbøger udsende den største årbog, der nogensinde er udsendt, vi har sat Sønderjysk Månedsskrifts abonnenttal i vejret, vi har med billedværket haft den største salgssucces, nogen historisk forening har haft, vi har haft godt salg af nyere og ældre publikationer, og vi har haft god tilslutning til vore møder og andre arrangementer. En sådan virksomhed har kun kunnet udfoldes med støtte fra stat, kommuner og private fonds og institutioner, og vi er taknemmelige herfor. Men arbejdet kunne med al økonomisk medbør ikke

have fået et så stort omfang, såfremt der ikke i og uden for styrelsen fandtes dygtige og interesserede mennesker, som har villet ofre mange timer af deres ofte sparsomt tilmålte fritid til at gøre en indsats for at fremme det historiske arbejde i vor landsdel. Disse mange gode medarbejdere, ingen nævnt, ingen glemt, takker jeg på det hjerteligste.

På dirigentens forslag udsattes debatten om formandens beretning til efter regnskabsaflæggelsen. Kassereren, ekspeditionssek. Olav Christensen, aflagde derefter det reviderede regnskab, hvoraf uddrag som sædvanlig i duplikeret form var uddelt til forsamlingen (jvf. omstående). I tilslutning til regnskabet oplyste kassereren, at man for to år siden havde passeret de 100.000 kr. i ét regnskabsår, og at man i år passerede de 200.000. Medlemstallet nærmede sig de 2500, og takket være tilskud til jubilæumsarrangementerne og billedværket var kassebeholdningen p. t. så stor som aldrig før. Dirigenten konstaterede, at revisorerne, der var tilstede, ikke havde indvendinger, hvorefter beretning og regnskab godkendtes.

Viceskoleinspektør Stenz aflagde derefter beretning og regnskab for Sønderjysk Månedsskrift. På grund af de voksende omkostninger havde Månedsskriftet trods stigende holdertal — nu 1004 abonnenter — svært ved at klare økonomien. Regnskabet balancerede med 17.238 kr., hvoraf 4000 kr. var tilskud. Chr. Stenz benyttede lejligheden til at takke Skoleforeningen, der i årets løb havde tegnet abonnement på 100 ekspl., der efter samråd med et udvalg i Sydslesvig uddeltes gratis til interesserede syd for grænsen. Adresseret til red. Kamphövener rettedes ligeledes til Sprogforeningen tak for støtte og interesse. I anledning af 100-året for 1864 havde Månedsskriftet udsendt et særligt fyldigt aprilhæfte, der med støtte af de af formanden nævnte institutioner og virksomheder havde kunnet trykkes i 3000 ekspl. Endvidere var der i årets løb ofret mere på udstyret, hvilket nok især skyldtes fru Svenssons aktive indsats indenfor redaktionen. Chr. Stenz sluttede med en tak til holderne, styrelsen, regnskabsfører og medredaktører for godt samarbejde i årets løb. Månedsskriftets beretning og regnskab godkendtes af forsamlingen.

Til styrelsen genvalgte derefter Olav Christensen, Troels Fink, H. V. Gregersen, Peter Kr. Iversen og Hans Worsøe.

Under punktet »Eventuelt« anførte formanden som tilføjelse til beretningen for Månedsskriftet, at det netop på styrelsesmødet var vedtaget at lade fru Svensson fungere som redaktionssekretær for Månedsskriftet, således at alle henvendelser desangående fremtidig skulle rettes til hende.

Derefter tog pastor H. F. Petersen, Satrup, ordet og rettede en hjertelig tak til »styrismanden« Peter Kr. Iversen for hans store og uegennyttige indsats. Han fremhævede formanden som et

eksempel på det gamle ord »Vil du tænnde, må du brænde«, og på hans forslag udbragte forsamlingen et leve for Historisk Samfund og dets formand.

Efter formandens tak sluttede årsmødets arbejdsprogram.

Som en både festlig og gribende indledning til jubilæernes højtideligholdelse læste forfatteren Martin N. Hansen sin til lejligheden forfattede prolog, som gengives i denne årbog side 477-481.

Kulturminister Julius Bomholt talte derefter om den fælles skæbne, der skaber et folk, og nævnte, hvorledes de historiske værdier vogtedes med større inderlighed i et grænseland end andetsteds: »Vi må have de døde med for at kunne leve«, udtalte ministeren. Ministeren omtalte videre den dobbelthed af videnskabelig omhu og personlig engagement, der var særpræget for de store sønderjyske historikere som A. D. Jørgensen, Troels Fink og Johan Hvidtfeldt. Ministeren sluttede med at udtale ønsket om udbredt støtte til de videnskabelige institutioner og øget fremgang for det folkelige arbejde i landsdelen.

Efter yderligere musiceren og kaffebord talte generalkonsul, dr. phil. Troels Fink om det historiske arbejde i Sønderjylland og udtalte som jubilæumsønske, at en snarlig udvidelse af det sønderjyske landsarkiv måtte finde sted. Til slut talte rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt om Historisk Samfunds virke og udtalte bl. a., at der for ham ikke bestod noget skel mellem Historisk Samfunds og Landsarkivets arbejde. Det hastede med etableringen af Lokalhistorisk Samling, og rigsarkivaren udtalte ønsket om, at denne snart ville kunne komme i gang med indsamlingen af materiale til belysning af de sidste slægtleds virke.

Landsarkivar Iversen sluttede derefter årsmødet, og man sang Martin N. Hansens »Jeg går i grønne enge« og »Der er et yndigt land«.

Jubilæumsdagen afsluttedes med middag på »Folkehjem« for styrelsen og enkelte nære medarbejdere.

Følgende enkeltpersoner, institutioner og fonds
har ydet bidrag til Historisk Samfunds
jubilæumsforanstaltninger:

Arbejdernes Landsbank, København.
Bikuben, København.
Brede Sogns Spare- og Lånekasse, Brede.
Christmas Møllers Mindefond, København.
Cold Stores Fond, København.
Danmarks Nationalbank, København.
Dansk Arbejdsgiverforening, København.
Dansk Esso Fond, København.
Den Almindelige Brandforsikring for Landbygninger af 1792.
Den danske Landmandsbank, København.
Fabrikant Mads Clausens Fond, Havnbjerg.
Folkebanken for Als og Sundeved, Sønderborg.
Gram Bank, Gram.
Den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse.
Gråsten Bank, Gråsten.
Haderslev Bys Spare- og Lånekasse, Haderslev.
Jydske Tidende, Kolding.
Konsul George Jorck og hustru Emma Jorcks Fond.
A/S Kjøbenhavns Handelsbank, København.
Købstædernes almindelige Brandforsikring, København.
Livsforsikringsselskabet Hafnia, København.
Skibsreder A. P. Møller, København.
Den Nordslesvigske Folkebank, Åbenrå.
Privatbanken i København, København.
Skærbæk Bank, Skærbæk.
Sparekassen for Haderslev Byes Omegn, Haderslev.
Sønderborg Bys Sparekasse, Sønderborg.
Tønder Landmandsbank, Tønder.
Dagbladet Vestkysten, Esbjerg.

Der er i alt indkommet kr. 30.300.

ARSBERETNING OG REGNSKAB

Regnskab for året 1. april 1963 til 31. marts 1964.

<i>Indtægter:</i>	<i>Udgifter:</i>
Medlemsbidrag	Årbogen:
{ 35,00	Rest 1962
{ 22.816,00	Bogtrykkeriet ...
{ 84,30	Honorarer
{ 5.394,76	38.166,30
Portogodtgørelse	Skrifter
{ 1.147,40	{ 73,00
{ 29.675,84	82.740,52
Salg af skrifter	Sønderj. Månedsskrift:
Tilskud	Ordin. tilskud
132.155,21	Til propaganda-
Refusion af løn til kontorist	hæfter
9.992,07	5.149,50
Egnsvandringen	7.149,50
6.330,00	Eksp., omdeling, fragt m. v.
Historisk Søndag	Møder og foredrag
400,00	Amtsudvalgene
Renter	Kontorist og kontorhold ...
96,09	Egnsvandringen
	Historisk Søndag
	Dansk hist. Fællesforening...
	Repræsentation
	Aftenhøjskolen, underskud...
	Studiesamlingen
	3.706,65
	Diverse
	{ 6,00
	{ 475,96
	{ 1.187,70
	{ 35.565,67
Kr. 206.859,97	Kr. 206.859,97
DM 1.266,70	DM 1.266,70

Status pr. 31. marts 1964.

<i>Aktiver:</i>	<i>Passiver:</i>
Beholdning	Oversættelse af Jacob
36.312,62	Fabricius
1.754,87 DM a 1,70	forbrugt
2.983,28	3.000,00
Kontingentrestancer	Herredsbogen, saldo
260,00	Tilskud til jubilæumsårg. ...
Arbejdsministeriet	Brygger J. C. Jacobsens min-
3.542,10	delegat, tilskud til billed-
Statstilskud 1963/64	værket
2.500,00	udb. 1963/64 ...
Udestående for salg	17.475,46
250,00	H. P. Hanssens Mindefond,
Udlæg for påtænkte skrifter	tilsk. til studies.
1.866,49	udb. 1963/64 ...
47.714,49	1.293,35
Balance	
5.721,57	
53.436,06	53.436,06

Haderslev, den 10. maj 1964.

Olav Christensen.

Undertegnede af Historisk Samfund valgte revisorer har d. d. revideret foranstående regnskab for perioden 1. april 1963 til 31. marts 1964, som er befundet i orden og i overensstemmelse med de foreliggende bilag. Kassebeholdningen pr. 31. marts er konstateret.

Haderslev, den 28. maj 1964.

Carl H. Sehrt Erik Frits.

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1963 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland medtager som i de senere år i afgangslisten kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til kassererens kundskab, medens tilgangslisten omfatter alle nye medlemmer i alfabetisk rækkefølge. Det bemærkes, at det er kassereren, som har ansvaret for udarbejdelsen af tillægget.

Historisk Samfund har siden årsopgørelsen i 1963 haft en nettotilgang på 627 medlemmer, hvoraf det gamle land tegner sig for over halvdelen, nemlig 327. Fremgangen fremkommer således: tilgangen af nye medlemmer er på 702, medens der foruden 21, der er afgået ved døden, er slettet 54 på grund af udmeldelse eller restance. Medlemstallet pr. 1. oktober 1964 udgør derefter 2687, der fordeler sig på Sønderjylland og det øvrige land samt udlandet som følger:

Haderslev by	166	Åbenrå by	281
Haderslev amt	340	Åbenrå amt	273
Sønderborg by	73	Sydslesvig	194
Sønderborg amt	157	Stor-København	270
Tønder by	131	Det øvrige Danmark	492
Tønder amt	288	Udlandet	22

Afgang ved død

Appel, Erik, magister, Skibelund
 Bancke, Viggo, lærer, Tyrstrup
 Bladt, Jørgen gårdejer, Varnæs Grav
 Christensen, Anne, Mølby, Rønmø
 Eriksen, Laust N., gårdejer, Sdr. Sejerslev
 Fink, Hans, gårdejer, Skovrup pr. Christiansfeld
 Hansen, Jes, gårdejer, Fjelstrup
 Have, Ferdinand, direktør, Åbenrå
 Helkiær, Otto, viceskoleinspektør, Tønder
 Jensen, P. Feddersen, lærer, Outrup
 Johansen, Jørgen, maskinmester, Åbenrå
 Linnet, H., forpagter, Møgeltønder

Madsen, Johan, maler, fhv. borgmester, Christiansfeld.
 Michael, Marie, Haderslev
 Nissen, Harald, civilingeniør, Klampenborg
 Poulsen, M. Refslund, rentier, Bovlund
 Schmidt, Ragnhild, overlærer, Vojens
 Simonsen, Thomas Schultz, gårdejer, Fæsted
 Sorgenfri, Jørgen, snedkermester, Haderslev
 Svendsen, Th., gårdejer, Hjemsted, Skærbæk
 Sørensen, S. A., snedkermester, Rødding.

Tilgangsliste

Agger, Hans, lærer, Spandet
 Albertsen, Kn., læge, Moseskrænten 47, Søborg
 Algreen-Petersen, J., sognepræst, Brede
 Alkærsig, P., amtsskolekonsulent, Åbenrå
 Allerslev-Jensen, oberstløjtnant, Varde
 Andersen, Agner Sandhøj, tilsynsførende, Sønderborg
 Andersen, Anne Marie, Sillehoel, Løjt Kirkeby
 Andersen, Carola, sygeplejerske, Ribe

Andersen, Chr., pastor emer., Dalsgårde pr. Rinkenæs
 Andersen, Christian, mælkeforhandler, Skodborg
 Andersen, J. C., lærer, Nrdr. Frihavns-gade 32 II, København Ø.
 Andersen, L., sognepræst, Alsted
 Andersen, Lillie, husmoder, Sønderborg
 Andersen, M., Jydegård, Hasle
 Andersen, Poul, assurandør, Helgavej 4, Odense

TILLÆG TIL MEDLEMSFORTEGNELSEN

- Andersen, Poul A., boghandler,
Helsingør
- Andersen, Stig, kaptajn, Viby J.
- Andreasen, A. R., købmand,
Kerteminde
- Andreasen, E., apoteker, Børkop
- Andreasen, Ejner, seminarieelev,
Hjerting
- Andresen, Jørgen, fhv. bagermester,
Bovrup
- Andresen, Siegfred, skoleleder,
Bredsted
- Ankjær, Stephanie, pens. overassistent,
Strandvejen 123 B, Hellerup
- Appel, C. K., direktør, Nørre Sundby
- Arbøl, Carsten, politimester, Holbæk
- Arendrup, A. V., Frederiksholms
Kanal 16, København K.
- Arendt, Rudolph, sognepræst, Tønder
- Arnvig, Sven, redaktionssekretær,
Odense
- Askjær, Jacob, viceforstander, Strand-
boulevard 21, København Ø.
- Asschenfeldt, C. St., sognepræst, Arby
- Bach, Oluf, lektor, Sønderborg
- Bach, Sonja, frue, Vejle
- Balle, Ejler, gårdejer, Godthåb, Borø
- Balle, H., forsorgsleder, Nyborg
- Balslev, L., læge, Høpstrup
- Barfoed, Chr., direktør, Jernbane-
gade 17, Odense
- Bavngaard Jensen, Povl, lærer, Store VI
- Bartholdy, Olga, bibliotekar, Løgum-
kloster refugium
- Bastiansen, Ole, sognepræst, Ullerup
- Beck Nielsen, O., tandlæge, Tønder
- Becker, Fr. P., dekorationsmaler,
Hovslund
- Behn, Mats, platschef, Madångsholm,
Sverige
- Behnke, Th., bankdirektør, Gråsten
- Bekker-Jensen, H., lektor, Krone-
bakken 3, Virum
- Bendix, Georg, lektor, Roskilde
- Bengtsson, Preben, Lundtoftsparken 47,
Lyngby
- Berndt, Andreas, kirketjener, Rødning
- Bertelsen, Jørg., toldkontrollør, Kruså
- Beuck, Theodor, lærer, Mørkøv
- Beyer, Agnete, husholdningslærerinde,
Knivholtevej 16, København F.
- Billum, N. Juel, pens. overlærer,
Løgumkloster
- Bjerrø, Enrico, præst, Skovlund pr.
Mølby
- Bjerrø, Erling, bogtrykker, Skærbæk
- Bjørnk, E. A., dommerfuldmægtig,
Haderslev
- Bjørnshauge, Karen, sygeplejerske,
Øster Lindet
- Bladt, Jes, gårdejer, Nybøl
- Bloch, Hans, husejer, Egtved
- Blume Schmidt, V., uddeler, Gesten
- Bodum, Peter, reklamekonsulent, Løjt
Kirkeby
- Bolt, Kr., pensionist, Gildbro,
Nordborg
- Borch, Per, Borgmester Fischervej 2 XI,
Valby
- Borg, Arne, lærer, Flensborg
- Borgkvist, Kurt, Højskolevej 4, Århus V
- Boserup, Hans, fuldmægtig, cand.
polit., Granparken 167, Lyngby
- Bosmann Pedersen, arkitekt, Engbakke-
vej 26, Charlottenlund
- Boysen, Louise, børnehaveleder,
Fredericia
- Bracher, Joch., lærer, Holtenauer
Strasse 1, Kiel
- Bram, Eskild, redaktør, Haderslev
- Brandenburg, Mogens, kommunelærer,
Bygrænsen 12, Kastrup
- Brings, Anders, lærer, Spandet
- Brodersen, Edith, lærerinde, Broager
- Brogaard, Per, stud. mag., Kollegium V,
Århus C.
- Broholm, Frederik, afdelingsleder,
Puggårdsgade 11 I, København V.
- Broue Jensen, Henrik, Paludan Müllers-
vej 7, Odense
- Bruhn, Boye, stud. teol., Ehlers Kolle-
gium, København K.
- Bruhn, F. M., korrespondent, Ballerup
- Bruhn, Verner, seminarleadjunkt,
Esbjerg
- Brønd, Evald, civilingeniør, Bagsværd
- Buch, Andr., bankdirektør, Haderslev
- Buch, Søren Kaper, redaktør, Tarm
- Buch-Hansen, Leif, lærer, Hjørring
- Buhl, Børge, dyrlæge, Bedsted Lø
- Buhr, N. Aa., forstander, Bolderslev
- Burmeister, Aase, frue, Vojens
- Büchert, Uffe, elev, Husby, Angel
Bylderup kommune
- Bødker, Ole, lærer, Bredebro
- Bøgelund, H., ingeniør, Thorsgade 2 a,
Odense
- Bølling, Frands, tandlæge, Hadsten
- Børsting-Andersen, J., revisor, Tønder
- Carlsen, C., frue, Krogshøj 21 I,
Bagsværd
- Carlsen, H. G., landsretssagfører,
Vestervoldgade 87, København V.

- Carstensen, Vald., arkitekt, Tønder
 Caspersen, Lorens, førstelærer,
 Skrydstrup
 Christensen, Chr. E., gårdejer,
 Asserballe
 Christensen, Christian, stadsskole-
 inspektør, Ringkøbing
 Christensen, Ebba, socialrådgiver,
 Haderslev
 Christensen, Erwin, faglærer, Åbenrå
 Christensen, Henry, lærer, Kruså
 Christensen, Jørn, postassistent,
 Kolding
 Christensen, Kai, lærer, Selde, Roslev
 Christensen, Kjeld, gårdejer, Tornum
 pr. Lintrup
 Christensen, M. G., pastor, Cedar Falls,
 Iowa, U.S.A.
 Christensen, Michael, overlærer, Jelling
 Christensen, Mogens, Haderslev
 Christensen, Peter, bankdirektør,
 Tønder
 Christensen, Svend, gårdejer, Burkal
 Christensen, Thorvald, rentier,
 Bredebro
 Christiansen, Chr., gårdejer, Avnbøl
 Christiansen, Claudius, overlærer,
 Flensborg
 Christiansen, H., kontorchef, Vester-
 brogade 198 IV, København V.
 Christiansen, Henrik, højskole-
 forstander, Haslev
 Christiansen, Math., gårdejer, Jejsing
 Christiansen, Thyra, frk., Fensmarks-
 gade 3, København N.
 Christiansen, Aage, assistent, Haderslev
 Christoffersen, Helge, stud. mag.,
 Kollegie 5, Århus C.
 Christoffersen, Hugo, Bygdevej 27,
 Virum
 Clausager, Søndervinge 3, Esbjerg
 Clausen, Chr. R., Th. Dahlsvej 8,
 Esbjerg
 Clausen, Erik Schumacher, told-
 kontrollør, Viborg
 Clausen, Mouritz, bankfuldmægtig,
 Odense
 Clausen, Theodor, gårdejer, Lindå ved
 Kappel
 Conradsen, Peter, maskinarbejder,
 Gråsten
 Dahl, Leif, lærer, Bredbøl, Angel
 Dandanell, H., ingeniør, Nordborg
 Danielsen, Birgit, sygeplejerske, Alle-
 gade 33, Odense
 Danstrup, John, redaktør, mag. art.,
 Ved Kæret 40, Gentofte
- Danø, Gunnar, landbrugskonsulent,
 Struer
 Dehlbæk, Henry, Sønderborg
 Demant, H., toldbetjent, Padborg
 Demant, J. F., overtoldbetjent, Padborg
 Detlefsen, A., departementschef,
 Lorcksvej 4, Gentofte
 Deutsche Bücherei, Åbenrå
 Dichmann, Kay, Næstved
 Dichmann-Carlson, Knud, overlæge,
 Vejle
 Dinesen, Ove, proprietær, Præstø
 Dirks, D., distriktskoleinspektør,
 Flensborg
 Ditlev, Lars, lærerstudent, Hoptrup
 Dragsholt, Elly, frue, Birkeagervej 7,
 Vanløse
 Due, Oswald, lærer, Høve, Asnæs
 Duer, Thomas, ingeniør, Nøddehøj 10,
 Holte
 Dyekjær, Erling, civilingeniør,
 Spangsbjerg
 Dyring, Sv., lærerstudent, Esbjerg
 Dørffler, Helene, frk., Dansk General-
 sekretariat, Flensborg
 Ellskov, C., apoteker, Nykøbing S.
 Elkjær-Larsen, Kaj, lærer, Tønder
 Eldom, Frits, finansdirektør, Bengtas-
 vej 2, Hellerup
 Ellingsøe, Grethe, lærerinde, Fredericia
 Elmvang, Kurt, kontorchef, Valby
 Långgade 207, Valby
 Emborg, Elli Bjerg, Hvalsø
 Enemark, Johanne, frk., Døstrup Sdj.
 Enemark, Kresten, gårdejer, Døstrup
 Sdj.
 Enemark, Svend Aage, bygmester,
 Døstrup Sdj.
 Eriksen, Dorothea, frue, Åbenrå
 Fabricius, L. B., cand. jur., Havre-
 vej 11, Brønshøj
 Fallesen, P., mejerist, Aggersund
 Faurby-Hansen, H., lærer, Verninge
 Feilberg-Jørgensen, Johs., politimester,
 Silkeborg
 Fink, Cæcille, frk., Haderslev
 Fink, Kathrine, frue, Rødding
 Fink, Peter, gårdejer, Frørup
 Fischer, Arne, lærer, Tønder
 Flensburg Stadtarchiv
 Fogd, Hans P., kommunelærer, Esbjerg
 Frahm, Johan, kriminaloverbetjent,
 Åbenrå
 Frandsen, T. Bo, lærer, Hinnerup
 Frederiksen, L. C., major, Haderslev
 Frederiksen, Thomas, forpagter,
 Frederikshavn

- Frederiksen, Thorvald, kommune-
 sekretær, Notmark
 Fridberg, Bent, Parkvej 61, Tåstrup
 Friis, Jørgen Kristian, montør,
 Haderslev
 Friis, Lorenz, landinspektør, Haderslev
 Friis-Andersen, W., ingeniør, Vester-
 gårdsgade 16 II, Århus C.
 Friisager, E., direktør, Randers
 Fritzel, Ellen, sygeplejerske, Åbenrå
 Froda, Gerda, lektor, Sønderborg
 Fuglsang, Anders, fhv. gårdejer, Ørting
 Fuglsang, Karl, murermester, Tønder
 Gade, Sven Ove, fuldmægtig, Stengårds-
 alle 45, Lyngby
 Gadebjerg, Poul Jørgen, Esbjerg
 Garp, J. N., trafikkontrollør, Tinglev
 Genster, Helge, læge, Sønderborg
 Gjelstrup, Andr., forretningsfører,
 Hellevad
 Gjesing-Hansen, G., politifuldmægtig,
 Åbenrå
 Gottfredsen, Cathrine, økonoma,
 Annasvej 18 I, Hellerup
 Gotthardsen, F., oberstløjtnant, Chri-
 stianshavns Voldgade 8, Kbh. K.
 Gottlieb, M., læge, Løgumkloster
 Gram, Axel, sognepræst, Silkeborg
 Grau, Christian, Åbenrå
 Gravesen, Agnes, overlærer, Frederiks-
 sund
 Grenaa, Vigand, købmand, Haslev
 Grimstrup, Folke, lektor, Sønderborg
 Gubi, M. H., civilingeniør, Kolding
 Gustenhoff, Bent, tandlæge, Grindsted
 Gaardhus, Niels, frimenighedspræst,
 Rødding
 Gaardhøje, Else, frue, Nordby, Fanø
 Hagedorn, Ove, Kolding
 Hansen, Arne, faglærer, Åbenrå
 Hansen, Asger, amtsvandinspektør,
 Hillerød
 Hansen, Bent Stig, Nørrekær 11, Valby
 Hansen, Bodil, frue, Kliplev
 Hansen, Christian, kontorassistent,
 Åbenrå
 Hansen, Chr. J., bankfuldmægtig,
 Børkop
 Hansen, Claus, lærer, Rudkøbing
 Hansen, Einar, lektor, Haderslev
 Hansen, Eli Svøvsø, politibetjent,
 Padborg
 Hansen, Emanuel, pastor, Haderslev
 Hansen, Ernst, redaktør, Nybrovej 137,
 Kgs. Lyngby
 Hansen, Gunhild, kollektrice, frue,
 Augustenborg
 Hansen, Hans Peter, grosserer, Norder-
 allee 3, Flensborg
 Hansen, Helga, sekretær, Haderslev
 Hansen, Johanne, Døstrup Sdj.
 Hansen, Julius, borgmester, Ejdersted-
 gade 8 II, København V.
 Hansen, K. Eggers, seminarieadjunkt,
 Hejsager
 Hansen, Knud, købmand, Skærbæk
 Hansen, Laurids, aftægtsmand, Røns-
 dam pr. Padborg
 Hansen, Lorens, forstander, lic. agro,
 Højer
 Hansen, Louise, frue, Rinkenæs
 Hansen, Martin N., forfatter, Smede-
 vænget 23, Odense
 Hansen, O. Boye, tandlæge, Ringsted
 Hansen, Peder, husejer, Fåborg
 Hansen, Poul Irgens, lærer, Husum,
 Sydslesvig
 Hansen, Rita, husmoder, Vinkel
 pr. Viborg
 Hansen, Sv. Aage, Risenlund, Åkirkeby
 Hansen, Ulla Friis, lærerinde, Ravsted
 Hansen, Werner, Roskilde
 Hansen, Aage, overlærer, Åbenrå
 Hartmann Christensen, politibetjent,
 Holstebro
 Hartvig, Karen, assistent, Hellebæk
 Hattel, Erik, civilingeniør, Birkerød
 Hattesen, H., kunsthåndler, Flensborg
 Heiselberg, Christine, restauratrice,
 Kruså
 Henriksen, K. F., tandlæge, Struer
 Henriksen, Niels, Skovlunde
 Hernig, Vagn, købmand, Nørrealle 23,
 København N.
 Hestbeck, apoteker, Terndrup
 Heydenreich, C., manufakturhandler,
 Skærbæk
 Hjerrild, H. K., landsretssagfører, Ribe
 Hiort-Lorenzen, S. P., retsformand,
 Frederik VI's Alle 12, København F.
 Hjorth, K. P., adjunkt, Fakse
 Hjortlund, Alfred, pensionist, Åbenrå
 Hjorskær Larsen, J., førstelærer,
 Døstrup Sdj.
 Hoffmann, Elnor, Torvevej 38,
 Vallensbæk
 Holm-Petersen, F., Troense
 Holring, Axel, centralbestyrer,
 Stenlille
 Horsbøl, Gudrun, lærerinde, Hellevad
 Houborg, Jens Chr., Hundige skole,
 Greve Strand
 Hundebøll Jensen, Eva, frue, Hoven
 Ungdomsskole pr. Tarm

- Hvalsøe, Mogens, sognepræst, Tandslet
Hübschmann, Hans Jørg., dyrlæge, Jels
Hylsebeck, toldkontrollør, Årpsund
Hægstad, Arne, adjunkt, Havre-
toften 32, Lyngby
Høeg-Petersen, A., inspektør, Vester-
vang 67, København, Valby
Høggsgaard, Jens L., sognepræst,
Bjolderup
Høyer, Hans, gårdejer, agronom,
Steveltgård, Øsby
Ingemann, Lilly, prokurist, Moselund
pr. Skævinge
Iversen, Arne Schmidt, lærer, Hvejsel
pr. Jelling
Iversen, Nora, frk., Ustrup pr. Mastrup
Iversen, Skjold, teknisk tegner,
Haderslev
Iversen, Aage, assurandør, Vejle
Jacobsen, B. T., farver, Åbenrå
Jacobsen, Geske Rebekke, hushold-
ningslærerinde, Åbenrå
Jacobsen, H. C., mejeribestyrer,
Kirkehørup
Jacobsen, Henning, ingeniør,
Sønderborg
Jacobsen, Holg., prokurist, Sønderborg
Jacobsen, Jens M., bestyrer, Skærbæk
Jacobsen, Jørgen, Ullerslev
Jacobsen, Marie, frk., Åbenrå
Jacobsen, Signe, lægesekretær,
Drengsted
Jacobsen, Thorkild, politimester,
Hillerød
Jacobsen, Vagn Lyng, provisor,
Haderslev
Jensen, B. Vestergaard, lærer, Røjle
Jensen, Chr., bygmester, Bolderslev
Jensen, E. M., Dommerby, Højslev st.
Jensen, Else Rahr, kommunelærerinde,
Paris Boulevard 33, Hvidovre
Jensen, Henning, tandlæge, Kolding
Jensen, Ib Ansgar, kommunelærer,
Esbjerg
Jensen, Ib Koefod, civilingeniør,
Thorvaldsensvej 2 II, København V.
Jensen, Henry V., husejer, Ribe
Jensen, J. Jacob, rentier, Rinkenæs
Jensen, J. O., Augustenborg
Jensen, J. Vad, overlærer, Holstebro
Jensen, Jørg., gymnaseelev, Flensborg
Jensen, K. Chr., sognepræst, Starup
pr. Haderslev
Jensen, Kr., rentier, Fæsted pr. Sdr.
Hygum
Jensen, Lorens, bankassistent, Kruså
Jensen, P. Wrensted, tandlæge,
Haderslev
Jensen, T. K. A., overpakmester,
Nakskov
Jensen, M. Thirup, viceskoleinspektør,
Morsøvej 30, København F.
Jensen, Mogens Tving, maler, Holløse
pr. Vejby
Jensen, Peter, arbejder, Blans
pr. Avnbøl
Jensen, Aage, lærer, Bolderslev
Jensen, Aage Bruus, overpostbud,
Korsørgade 40 st., København Ø.
Jepsen, O. Lyngsted, overlæge, Vejle
Jespersen, Jens, revisor, Tønder
Jessen, Frederik, Åbenrå
Jessen, Hiske, frk., Kirkehørup
Jessen, Iver, møller, Damgård mølle,
Hovslund
Johannsen, Christine, frue, Skærbæk
Johannsen, Hans, gårdejer, Engholm
pr. Øster Højst
Johannsen, Kay, lærer, Tverå,
Færøerne
Johannsen, Math., Kværnholt
pr. Bylderup-Bov
Johansen, Kurt, lærer, Tønder
Johansen, Otto, arbejdsmand, Stenvad,
Djurs
Jordal, Bjarne, læge, Aboulevarden 82,
Århus C.
Josephsen, Johanne, fhv. forstander-
inde, Rønne
Juhl, Claus, rentier, Råde pr. Øsby
Juhl, Elsabe, pastorinde, Kolding
Juhl, H., postmester, Tønder
Justesen, Hans, gårdejer, Knl, Ørum,
Djurs
Jørgensen, Anne, husmoder, Hjartbro
Jørgensen, Christian, lærer, Kliplev
Jørgensen, Ejner, forstander, Vestersø-
gade 74 V, København V.
Jørgensen, Hakon, gymnasielærer,
Flensborg
Jørgensen, Hans, ekspedient, Pjedsted
Jørgensen, Jens, cand. polit., Nordborg
Jørgensen, Jørgen, mejerist, Kliplev
Jørgensen, Jørgen Holst, redaktør,
Tønder
Jørgensen, Lis, frue, Præstevangsvej 18,
Hasle
Jørgensen, Ole Juncker, repræsentant,
Gerbrandsvej 12, København S.
Jørgensen, Sigurd, medicinalfabrikant,
Varnæs
Jørgensen, Svend Trøst, købmand,
Ørting

- Jørgensen, Sv. Aa., advokat,
Frederiksværk
- Jørgensen, Sven Ole, lærerstuderende,
Endrup Banke 80, København Ø.
- Jørgensen, V. Tams, cand. mag.,
Aventoft.
- Kardel, A. F. W., dr. med. og dr. med.
dent., Hellerup
- Karstoft-Lund, Ib, cand. odont., Tønder
- Keck, A. B., civilforstander, Bjerning
- Kelstrup, Hans, lærer, Sdr. Hygum
- Kick-Hansen, G., sygeplejerske, Åbenrå
- Kielstrup, Hans, møllelejer, Søbyvad
mølle pr. Hammel
- Kill, Lisbeth, adjunkt, Åbenrå
- Kindberg, Niels Louis, grosserer,
Kastanlevej 49, Odense
- Kiær, Günther, repræsentant, Liguster-
vænget 20 II, Virum
- Kjelgaard, læge, Hasserisvej 127,
Ålborg
- Kjersgaard, Bodil, lærerinde, Hoptrup
- Kjærgaard, Andes, landmand, Asset
Løgumkloster
- Kjær-Larsen, Orla, overtoldassistent,
Padborg
- Klingemann, Harriet, frue, Blihdahl-
lund 1 II, Charlottenlund
- Klint, Helge, oberstløjtnant, Bejledet 2,
Gentofte
- Knudsen, Benedikt, cementstøber,
Agård
- Knudsen, Else, frk., Haderslev
- Knudsen, Jørgen Ell, marinekonstabel,
Fredericia
- Knutz, Harald Johannes, bogholder,
Åbenrå
- Kock, E., boghandler, Åbenrå
- Kock, Hanne, frue, Bag Søndermarken
17 I, København, Valby
- Kock, Hans, læge, Padborg
- Kock, Ingeborg, frue, Haderslev
- Kock, Inger, frue, Åbenrå
- Koefoed-Nielsen, E., lærerstuderende,
Haderslev
- Koefoed-Nielsen, Stig, radioforhandler,
Sønderborg
- Koopmann, Hans Herman, ungdoms-
konsulent, Tønning
- Kornerup, Ebbe, læge, Bagsværd
- Kornum, Viggo, seminarielektor,
Silkeborg
- Korsbæk, J. Krause, cellist, Sønderborg
- Korsgaard, M., landbrugsleder, Renbæk
pr. Arrild
- Kortemann Larsen, M., lærer-
studerende, Skårup
- Krebs Lange, Jens Chr., stud. scient.,
Ryvege 1 b, Hasle, Århus V.
- Krebs Lange, Poul, løjtnant, Fredericia
- Kring, Karen, lektor, Grøndalsvej 36 I,
København F.
- Kristensen, Johan Glud, frisør,
Kongsmark
- Kristiansen, Niels, arbejder, Broager
- Kromann, Christian, arbejdsmand,
Skærbæk
- Kræmer, Kjesten, frk., Vedbøl
pr. Mastrup
- Kræmer, Marie, frue, Vedbøl
pr. Mastrup
- Kværndrup, Folmer, kriminalover-
betjent, Åbenrå
- Kæseler, Jonna, Brande
- Kørst, K. N., ekspeditionssekretær,
cand. jur., Brøndbyøster Torv 28 III,
Hvidovre
- Kaae, Olga, forstanderinde, Løgum-
kloster refugium
- Lammers, Karl Christian, stud. mag.,
Studiestræde 25 a I, København K.
- Landgreen, E., kommunelærer,
Barmark
- Langdal Nielsen, N., lærer, Hjordkær
- Langkilde, Arne, undervisnings-
konsulent, Rørkær, Jejsing
- Larsen, Børge, redaktør, Åbenrå
- Larsen, Carl, seminarielektor, Kolding
- Larsen, Claus, stud. mag., Marstrands-
gade 37, København Ø.
- Larsen, Erik, overlærer, Tønder
- Larsen, Gunnar, bankassistent,
Skærbæk
- Larsen, Henning Bussenius, stud. mag.,
Rendsborg
- Larsen, Ingrid Lund, frk., Haderslev
- Larsen, Knud Elkjær, lærer, Skærbæk
- Larsen, L., Hillerød
- Larsen, L. P., tømremester, Næsby-
skov pr. Slagelse
- Larsen, Mette Eline, frue, Tønder
- Larsen, Mogens, prokurist, Fruens Bøge
- Larsen, Poul, direktør, Markmands-
gade 8, København S.
- Larsen, S., stationsleder, Rønmø
- Larsen, Signe, seminarielev, Ollerup
- Lauesen, Magda, massøse, Løgum-
kloster
- Lauridsen, Jens Chr., landbrugsleder,
Vester Terp
- Lauridsen, P. C., regnskabsfører,
Sommersted
- Lauritzen, E. H., inspektør, Åbenrå
- Laursen, tandlæge, Holsted

- Laursen, Jørgen Wendelbo, stud. jur.,
Berling pr. Hasselager
- Laursen, Karen, lærerinde, Vejle
- Leick, Adser, viceskoleinspektør,
Broager
- Lempert, Gerhard, kontormedhjælper,
Slesvig
- Lerhard, Jenny, stud. mag., Sct.
Thomas Allé 5 I, København V.
- Levinsen, J. W., dommer, Gråsten
- Lind, Vincent, sognepræst, Vester Åby
- Linde, Niels Chr., læge, Vestre Ring-
gade 204 IV, Århus C.
- Lindeburg, Bent, læge, Helsingø
- Lindhard, Jeanette, gymnasielæver,
Vojens
- Lindhardtzen, Per, stud. mag., Sønder-
engen 7, København, Søborg
- Lindholm, Inge, afdelingssygeplejerske,
Åbenrå
- Lindstrøm, G., fhv. forstander,
Strucksallé, Tønder
- Lippert, O., redaktør, Geding
- Lorenzen, Georges E., Drammen, Norge
- Lorenzen, Hans, bilassistent, Kristrup
- Lorenzen, Magnus, lærer, Tønder
- Lorenzen, Margr., Valsbøl, Sydslesvig
- Lorenzen, Signe, børnehavelærerinde,
Flensborg
- Lund, Birgitte, pens. lærerinde,
Sønderborg
- Lund, Chr., Ollerup
- Lund, Christian, gårdejer, Haderup-
gård pr. Hadsund
- Lund, Ellen, frue, Nalmadebro, Gråsten
- Lund, Kai, læge, Fredericia
- Lund, Merret, stud. mag., Ved Råd-
huset 31 I, Vanløse
- Lund Henriksen, Ove, Korinth
- Lund-Sørensen, sagfører, Vestervig
- Lundager Jensen, Elgil, bankfuldmæg-
tig, Valbygårdsvej 67 II, Valby
- Lyngbye, P. B., sognepræst, Tjæreby
- Lütjens, Georg, Milanovej 9 II,
København S.
- Lytsen, Ludolf, Den gamle gård,
Daler Østerby
- Lægsmænd, Karsten, stud. mag., Lands-
dommervej 25, København NV.
- Lærkes, Johannes, sognepræst, Egen
- Løbner, Christian, lærer, Nordborg
- Madsen, Anna-Lisa, tandlæge, Herlev
- Madsen, Hilmer, ingeniør, Tofthund
- Madsen, K., overvagtimester, Gråsten
- Madsen, Maria, formand for Dansk
Sygeplejeråd, Fensmarksgade 3 IV,
København N.
- Madsen, Niels Medom, distrikts-
sekretær, Rødkebro
- Madsen, Svend Aage, trafikassistent,
Padborg
- Madsen, William, lærer, Sorø
- Marcussen, Carl, dispachør, Bellahøj-
vej 8 V, Brønshøj
- Marcussen, Peter, viceskoleinspektør,
Karlslunde
- Markmann, G. Reinhold, genealog,
revisor, Hallingsgade 7, Københ. Ø.
- Markussen, A., filmproducent, Snoghøj
- Martinsen, Viggo, politibetjent, Åbenrå
- Matthiesen, Matth., Lunden, Nordborg
- Mauritsen, Kristian, gårdejer,
Langetved
- Maybom, Bent, landbrugskonsulent,
Løgumkloster
- Melchior, August, afdelingsleder, Blyts-
vej 5 II, København F.
- Melchior-Nissen, H., læge, Virum
- Melvang, Frede, gårdejer, Melvang-
gård, Askov
- Michelsen, Chr., gårdejer, Hørup
- Michelsen, E., assurandør, Ulriks-
holmsvej 11, Odense
- Mikkelsen, Grethe, lærerinde, Wester-
land, Slid
- Michelsen, Hans, rentier, Kildegården,
Kirkehørup
- Moldt, Claus, skoleinspektør, Skjulhøj
Allé 58, Vanløse
- Moltke-Leth, A., advokatfuldmægtig,
Østerbrogade 5, København Ø.
- Moos, Svend, gårdejer, Kollund
- Mortensen, Alfred, inspektør, Åbenrå
- Mortensen, Marius, lærer, Skudstrup,
Skodborg
- Munk, Kirsten, lærerinde, Høruphav
- Mussmann Lassen, J., guldsmed,
Tinglev
- Müller, Elisabeth, klasselotteri-
kollektrice, Sønderborg
- Müller, Max, fhv. kommunekasserer,
Sønderborg
- Møbjerg, M., forstander, pastor,
Randers
- Møller, A. A., dyrlæge, Selde, Roslev
- Møller, Ludvig, sparekassebogholder,
Broager
- Møller, Mads, gårdejer, Gejlbjerg,
Frifelt
- Møller, Michael, forretningsfører,
Christiansfeld
- Møller, O. E., fuldmægtig, Solvænget 4,
København Ø.
- Møller, Olav, bankfuldmægtig, Åbenrå

- Møller, Peter, hjemmeværnskonsulent,
Tønder
- Møller, Rasmus, Grønland, Egersund
- Møller, Svend, ingeniør, Broager
- Mørk, Jørgen, fuldmægtig, Haderslev
- Neumann, Einer, amtsbud, Åbenrå
- Nicolaysen, Bahne, gårdejer, Østerholm,
St. Jynde vad
- Nicolaysen, Gertrud, bogholderske,
Åbenrå
- Nicolaisen, H. C., boghandler, Odder
- Nielsen, Anna, toldkasserer, Esbjerg
- Nielsen, Anna Marie, frue, Skibby Oed
- Nielsen, Astrid, fhv. lærerinde, Høng
- Nielsen, B. Skov, førstelærer,
Hyllinge st.
- Nielsen, Claus, overtoldassistent,
Padborg
- Nielsen, Erik J., kunstmaler, Vidnæs-
dal, Holte
- Nielsen, Erik Skjold, lærer, Nybøl
- Nielsen, Ernst Juncker, gymnasielærer,
Flensborg
- Nielsen, Frands W., gårdejer,
Stoustrupgård pr. Fredericia
- Nielsen, Gudrun, Virum Stations-
vej 209, Virum
- Nielsen, H., toldforvalter, Gråsten
- Nielsen, H. C., fhv. vagtmester,
Broager
- Nielsen, H. P., konsulent, Hvorslev,
Ulstrup
- Nielsen, Hans O., arbejdsmand, Ølsted
- Nielsen, Ingvar Andreas, tømrer,
Strandvejen 723, Klampenborg
- Nielsen, Peter, landmand, Brødersgård
pr. Tønder
- Nielsen, Poul F., damefrisør, Åbenrå
- Nielsen, Roar, gårdejer, Olling
- Nielsen, Sven, 116 Rue du Bac., Paris 7,
Frankrig
- Nielsen, Vagn, Haderslev
- Nielsen, Vagn, korrespondent, Ndr.
Frihavsgade 26 III, København Ø.
- Niemann, Ib, lærerstuderende,
Hjordkær
- Nierhoff, Peter, forstander, Kolding
- Nissen, Cay, læge, Poulstrup pr. Vrå
- Nissen, Frede, konsulent, Bylderup-
Bov
- Nissen, H., gårdejer, Stevelt, Øsby
- Nissen, Hanna, assistent, Hedegård,
Tinglev
- Nissen, Jørgen, gårdejer, Ballegård,
Blans
- Nissen, Marie, frk., Haderslev
- Nordbo, Knud, lektor, Roskilde
- Nording, Vita, strikkeekspert, Skov-
møllen, Helved
- Norup sogns bibliotek, pr. Otterup
- Nygaard, Anders Chr., landmand,
Lydersholm, Jejsing
- Nykøbing F. centralbibliotek
- Nørr, Erik, skoleelev, Købingsmark,
Nordborg
- Nørregaard, Hans Chr., stud. mag.,
Segelckesvej 4, København F.
- Nørrelykke-Christensen, journalist,
Sæby
- Obeling, Laust, landmand, Astrup,
Brøns
- Oksen, Svend, advokat, Skærbæk
- Olesen, Jakob Grandgaard, lektor,
Flensborg
- Olsen, Asger Svava, gymnasieoverlærer,
Flensborg
- Olsen, Imn., sognepræst, Nors, Thy
- Ommen, Regnar, lærer, Tønder
- Orbesen, J., lundinspektør, Ars
- Pagh, Fr., seminaleelev, Vestergårds-
vej 50 II, Glostrup
- Paulli, V., gartner, Egersund
- Pejtersen, J. M., lærer, Jaruplund
højskole
- Peters, Theodor, skoleinspektør,
Tønning
- Petersen, Aksel Skrydstrup, drifts-
assistent, Åbenrå
- Petersen, Anders, Spandet
- Pedersen, Anna, frk., Holballe,
Over Tandslæt
- Petersen, Annalis Blume, frk.,
Flensborg
- Petersen, Bothilde, overlærer,
Brauminge
- Petersen, C., bibliotekar, Nordborg
- Petersen, Chr. Rolf, kæmner, Byrum,
Læsø
- Pedersen, Edvard, lærer, Steinmanns-
gade 2, Århus C.
- Pedersen, Ellen, Århus Plads 6 II,
København Ø.
- Petersen, Ellen, sygehjælper,
København
- Petersen, Em., overassistent, Tønder
- Pedersen, Frederikke, husmoder,
Vester Åby
- Petersen, Grethe, lægesekretær, Ribe
- Petersen, H. V. Dahl, tandlæge, Sæby-
holmsvej 36, Valby
- Petersen, H. Madsen, adjunkt, Bruns-
næs, Broager
- Petersen, Henning, konsulent,
Dunkjær, Ærø

- Petersen, Johanne, frue, Bylderup
 Petersen, Jørgen, landmand, Tørve-
 mosegård pr. Vester Sottrup
 Petersen, Kirsten, frk., Møgeltønder
 Petersen, Magdalene, sygeplejerske,
 Flensborg
 Petersen, Margrethe, frue, Tønder
 Petersen, Marie, frue, Ravnkær,
 Sydslesvig
 Petersen, Marie, frk., Sønderborg
 Petersen, Marie, frue, Hillerød
 Petersen, Markus, landmand,
 Døstrup Sdj.
 Petersen, Mette, frue, Åbenrå
 Petersen, Niels Peter, læge, Åbenrå
 Petersen, Sofie, frue, Kærbølling,
 Rejsby
 Pedersen, Svend E., adjunkt, Flensborg
 Pedersen, Søren, overlærer, Hirtshals
 Pedersen, Vagn, civilingeniør, Peder
 Paarsvej 15, Gl. Hasseris
 Petersen, Valter, landsrettsagfører,
 Toftlund
 Pors, Niels Ejnar, overassistent,
 Åbenrå
 Poulsen, Karen Refslund, frk., Johan
 Krohnsvej 6 IV, Valby
 Poulsen, Aage, sognepræst, Bov
 Puggård, Holger, Vojens
 Rannes, Knud, salgschef, Nørre Alle 31,
 Glostrup
 Rasch, Erik, Åbenrå
 Rask, Anton, læge, Selde, Roslev
 Rasmussen, Arved, portner, Asserballe
 Rasmussen, Hartwig, ingeniør,
 Brøndsted pr. Pjedsted
 Rasmussen, Mads, vejformand,
 Døstrup Sdj.
 Rasmussen, Michael, Ranum
 Rasmussen, Poul Weitze, pakhusform.,
 Dankvart Dreyersvej 21, Odense
 Rasmussen, R., husejer, Skannerup
 Rathje, Paul, skoleelev, Lysabild
 Ravn, Chr., Rødding
 Ravn, Ejnar Andreas, radiotekniker,
 Øsby
 Ravn, Sv. Aa., revisor, Åbenrå
 Refshauge, K., sognepræst, Sdr. Bjært
 Reuter, Ingeborg Tondering, Åbenrå
 Rickelt, Niels, registrator, Strand-
 boulevarden 36 II, København Ø.
 Riis, Jens, arbejdsmand, Døstrup Sdj.
 Riis, Jørgen, kontorassistent, Gråsten
 Ringkøbing folkebogsamling
 Ringsted bibliotek
 Rosendahl, Johannes, forstander, Søhus
 Roskilde Katedralskole
 Runge- Petersen, Alfred, lærer, Abild
 pr. Tønder
 Rødovre kommunebibliotek
 Rømer, V. K., forstander, Sønderborg
 Raabo, Elvind, Helsingør
 Saksager, Anna, overlærer, Hjørring
 Sandal, Ejvind, Ask pr. Malling
 Sandberg, A., overmekaniker, Holger
 Drachmannsvej 15, Lyngby
 Saugbjerg, Inger, stud. mag., Emilie-
 gade 6, København V.
 Scheppelern, Otto C., stud. mag., St.
 Kannikestræde 9, København K.
 Schlesinger, Ernst, forretningsfører,
 Åbenrå
 Schmidt, Erik, lærer, Vordingborg
 Schmidt, Frederik P. A., overpoliti-
 betjent, Padborg
 Schmit, Jørgen Estrup, tegner, Nyborg-
 gade 11 a, København Ø.
 Schmidt, Karl, fængselsoverbetjent,
 Guldbergsgade 35 IV, København N.
 Schmidt, Thøge Christensen, gårdejer,
 Dalgård, Bolderslev
 Schou, Niels Kristian, lærer, Tønder
 Schou, Verner, lærer, Slagelse
 Schou Hansen, Kaj, toldinspektør,
 Poppelbækken 7, København S.
 Schultz, Fritz, stud. mag., Herlev
 Schultz, Helmer, førstelærer, Vrøgum
 Schwarz, Helge, adjunkt, Næstved
 Schytt, Otto Lawaetz, toldkontrollør,
 Adsbøl
 Schütze, Hermann, maskinmester,
 Haderslev
 Schøler, Helge, Hår Nedergård,
 Hinninge
 Schönberg, Mich., overlærer, Grindsted
 Schönning, Gerhard, ingeniør, Ølse-
 magle Strand pr. Køge
 Seedorf, Henrik, adjunkt, Thisted
 Serritslev-Petersen, B., auditør,
 Haderslev
 Sikkesen, Kathrine, frk., Sønderborg
 Simonsen, Anna, amanuensis, cand.
 mag., Rådmand Steins Alle 16 c,
 København F.
 Simonsen, Erik, forvalter, Stege
 Simonsen, Henning, lærer, Vodder
 Simonsen, Knud, lærer, Sparkær
 Sjøholm, Carl Christian, gymnasieelev,
 Nordborg
 Skodshøj, Estrid, overlærer, Visby
 Skovmand, Roar, professor, dr. phil.,
 Aggersvej 4, Skodsborg
 Skovsted, K., sognepræst, Skellerup
 pr. Ullerslev

TILLÆG TIL MEDLEMSFORTEGNELSEN

- Skrumsager, Elisabeth, frue, Tønder
 Skrydstrup, B., toldgrænsedirektør,
 Gråsten
- Skaarenborg, E., lærerinde,
 Christiansfeld
- Smed, Signe, lærerinde, Lintrup
- Smidt, Carsten M., overlæge, dr. med.,
 Næstved
- Stamm, K., frue, Haderslev
- Steffensen, Bertel, snedker, Skærbæk
- Steffensen, Mathias, mælkehandler,
 Rødding
- Stenderup Jensen, Hanne, cand. mag.,
 Sønderborg
- Stensgaard, Verner, pastor, Kappel
- Stidsen, Johs. E., sognepræst, Abild
 pr. Tønder
- Stigsen, Laurits, gårdejer, Skærbæk
- Storgaard, Marius, sognepræst, Dybbøl
- Styck, Jens Friis, Møllerup, Visby Sdj.
- Stückler, Wilhelm, maskinbygger,
 Flensborg
- Starmose, Hans, læge, Bov
- Søberg, Johannes, gårdejer, Ø. Lindet
- Sølbeck, Vera, frk., Tønder
- Søncksen, H., direktør, Vejle
- Sønderborg Turistforening
- Søndergaard-Thomsen, Birthe, syge-
 plejeske, Ernst Bojsensvej 1 a, Holte
- Sørensen, Aunegrethe, elev, Døstrup
 Sdj.
- Sørensen, Anne Marie, oversygeplejer-
 ske, Jægersborgvej 13, Kgs. Lyngby
- Sørensen, Børge Søndergaard, lærer,
 Hurup, Thy
- Sørensen, Chr., lærer, Tønder
- Sørensen, F. H., lærervikar,
 Strandelhjørn
- Sørensen, H. H., duplikeringsbureau,
 Stockflethsvej 38, København F.
- Sørensen, Johan Klinge, lærer, Slesvig
- Sørensen, Johanne Fabricius, frue,
 Græsgård, Spandet
- Sørensen, Kaj Skovborg, maskin-
 arbejder, Haderslev
- Sørensen, N. Pagter, førstelærer,
 Hvidbjerg, Mors
- Sørensen, P. M., undervisningsleder,
 Kærshovedgård, Ikast
- Sørensen, Richardt, pastor, Dyrehave-
 vej 21, Århus C.
- Sørensen, Svend, pens. toldvagtimester,
 Padborg
- Sørensen, Verner, lærerstudent, Haderslev
- Tang Koch, Istedvænget 5, Odense
- Tange, Jef, forstander, Rønde højskole
- Tappe, P., pastor, Læk, Sydslesvig
- Tast, Johs. Hansen, sognepræst,
 Stepping
- Termansen, Anni Margrethe, Esbjerg
- Termanen, Niels Bang, læge,
 Sønderborg
- Thamsen, Birgitte, stud. mag., Skov-
 vangen 11, Charlottenlund
- Theilgaard, Niels, rentier, St. Nustrup
- Thellessen, Inger Marie, reservelæge,
 Åbenrå
- Thimsen, Frede, Viuf
- Thirup, Karen, overlærer, Sønderlev,
 Vendsyssel
- Thomassen, Svend Erik, skoleelev,
 Frederikstad, Sydslesvig
- Thoms, Johannes, gartner, Rise
- Thomsen, Alexander, læge,
 Augustenborg
- Thomsen, E., inspektør, Marienborg,
 Stege
- Thomsen, Gregers, professor, dr. med.,
 Indelukket 1, Hellerup
- Thuesen, Mathilde, frue, Sønderborg
- Thuesen, Svend E., lektor, cand. mag.,
 Sønderborg
- Thøgersen, Ove, lærer, Bajstrup
- Tofte-Hansen, K., adjunkt, Dybbøl Sten
- Toldam, Morten, matrikelinspektør,
 Tønder
- Torp, L., lærer, Rødding
- Tranberg, Annemette, skoleelev, Tønder
- Tvermoes, Mogens, advokat,
 Kronprinsessegade 22, København K.
- Tving, Nicolay Jensen, maler, Holløse,
 Vejby
- Uhre, Knud Borgen, gårdejer, Uhre-
 gård pr. Tilstrup
- Uldall, Niels M., biblioteksstuderende,
 Horsens
- Ungdomsskolen i Rinkenæs
- Umna, Paul, læge, Åbenrå
- Utermøhl, A., pens. lærerinde, Viborg
- Walter, Annemarie, lektor, Flensborg
- Varde museum
- Wedel Jensen, Leif, lærer, Tønder
- Vejen, Marianne, overlærer, Bredebro
- Wendelboe, H. P., postmester, Åbenrå
- Verner, Christine, pens. lærerinde,
 Dronning Margrethesvej 25, Århus V.
- Vestergaard, Ejnar, bibliotekar,
 Padborg
- Videbæk, Søren, lærer, Skodborg J.
- Wilhelmsen, Hans Peter, Åbenrå
- Willerslev, Kirsten, adjunkt, Gammel-
 toftsgade 24, København K.

Wind, C., pens. førstelærer, Guderup
 Vinding, Flemming, kommunelærer,
 Rødhættevej 12 a, Herlev
 Winkel, Esther, frue, Skovvej 77,
 Charlottenlund
 Winther, Christian, fhv. viceskole-
 inspektør, Rødding
 Winther, Niels, tekstilhandler,
 Skærbæk
 Wolthers, Sigv., plejeassistent,
 Augustenborg
 Worm, Niels, Godsbanegade 16 II,
 København V.

Wortmann, Johan Lorenz, ingeniør,
 Ålborg
 Vølker, Vilhelm, arkitekt, Haslev
 Yde, H., seminarieadjunkt, Sirius-
 vej 10, Århus C.
 Ørberg, Niels Erik, førstelærer,
 Skellebjerg
 Aagaard, H. P., gårdejer, Thorsbjerg,
 Over Jerstal
 Aagaard, Hans, overlærer, Guderup
 Aaholm, Thøger, maskinmester,
 Sønderborg

*

Historisk Samfund for Sønderjylland udgiver i frit abonnement
 Sønderjysk Månedsskrift

Tegn abonnement à 16 kr. årligt, og De modtager et fyldigt, månedligt hæfte med små, letlæste artikler vedrørende historiske og kulturelle emner.

Ældre argange af Sønderjysk Månedsskrift kan købes gennem ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå.

Prisen for et sæt af de årgange indtil 1960, der endnu haves på lager, er kr. 25,00, enkeltårgange indtil 1956 sælges for kr. 5,00, 1957-61 kr. 10,00 pr. årgang, 1962 ff. kr. 16,00 pr. årgang, enkelthæfter à kr. 1,00 + porto.

I serien

SKRIFTER, UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND, er udkommet:

1. Erik Christensen: Fra min virksomhed i Tønder. Kr. 2,25. (I boghandelen kr. 4,50).
2. P. J. Refshauge: Bonden, der blev landråd. Udsolgt.
3. Tønder gennem Tiderne. Under redaktion af M. Mackeprang. Udsolgt.
4. M. H. Nielsen: Fra slesvigsk fattigvæsens fortid. Kr. 4,50 (9,00).
5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie. Udsolgt.
6. Navneregister til H. P. Hanssens værker. Udg. af Johan Hvidtfeldt. Kr. 2,00 (4,00).
7. Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse. Udsolgt.
8. Peter Kr. Iversen: Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere. Kr. 2,00 (4,00). Udsolgt.
9. Johan Hvidtfeldt: Slægtshistoriske studier i Sønderjylland. Uds.
10. Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark. Red. af Cl. Eskildsen, J. Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Kr. 6,00 (12,00).
11. Olav Christensen: Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur, 2. udg. m. tillæg: Manuskripter vedr. sønderjysk personalhistorie i Landsarkivet i Åbenrå ved Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 7,50 (15,00).
12. Nordslesvig efter genforeningen. 7 radioforedrag. Udsolgt.
13. Thorvald Petersen: Fra Als til Tønder. Udsolgt.
14. N. Black Hansen: Åbenrå annaler, 1524, 1584-1694. Kr. 4,00 (8,00).
15. Peter Kr. Iversen: Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog. Uds.
16. A. Svensson: Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis. I uds., II kr. 10,00 (20,00), III kr. 15,00 (30,00).
17. H. V. Gregersen: Niels Heldvad. En biografi. Kr. 8,00 (16,00).
18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: Kaptajn Hans Bruhns Erindringer. Udsolgt.
19. Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterens tid. Indb. kr. 12,00 (24,00).
20. Knud Kretzschmer: Den sønderjyske Fond. Kr. 8,00 (16,00).
21. H. V. Gregersen: Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier. Kr. 8,00 (16,00).
22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: Borgmestre, rådmænd, byfogder og byskrivere i Flensborg 1550-1848. Indb. kr. 6,00 (12,00).
23. G. Japsen: Den nationale udvikling i Åbenrå 1800-1850. Indb. kr. 15,00 (30,00).

24. Sigurd Schoubye: Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønder-egnen 1550-1900. Udsolgt.
25. Åbenrå Bys Historie I. Under redaktion af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 16,50 (33,00). Bd. II udkommer 1965.
26. Harald Jørgensen: To Ungdomsvenner. En brevveksling mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen. Indb. kr. 15,00 (30,00).
27. H. Hejselbjerg Paulsen: Sønderjysk Psalmesang 1717-1740. Indb. kr. 22,00 (44,00).
28. H. V. Gregersen: Den Lüneburgske Saltoktroi. Et bidrag til salt-handelens historie i hertugdømmet Slesvig. Indb. kr. 17,00 (34,00).
29. Johan Hvidtfeldt: Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795-1805. Indb. kr. 25,00 (50,00).
30. Tønder Seminarie-Stat 1788-1963. Indb. kr. 25,00 (50,00). Udarb. af Jens Lampe under medvirken af A. Nyholm og Erik Larsen.
31. Peder H. Smidt: Hverdag og Fest - Vestslesvigske Minder. Udsolgt.
32. Jacob Fabricius d. Yngres Optegnelser. Tekst, oversættelse og noter v. pastor emer. A. Andersen. Indb. kr. 30,00 (60,00).

SØNDERJYLLAND - HISTORISK BILLEDBOG

v. Jørgen Paulsen og Poul Kürstein. 256 s. Indb. kr. 15,00 (30,00).
Nyt oplag vil foreligge ca. 1. marts.

I Historisk Samfund for Sønderjyllands serie af små, populære levnedsskildringer er udkommet:

Marie Boesen: Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie. Udsolgt.

Hans Hansen: Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste. Kr. 5,00 (10,00).

Morten Kamphövener: Skrumsager. En sønderjysk fører. Kr. 5,00 (10,00).

Johan Meyer: Det gamle Frøslev. Indb. kr. 5,00 (10,00).

Th. Kaufmann: Minder og tanker. Erindringer fra grænselandet. Indb. 5,50 (11,00).

Frederik Høyberg: Gennem 80 År. Indb. kr. 5,50 (11,00).

De to serier redigeres af et udvalg bestående af generalkonsul, dr. phil. Troels Fink, Flensborg, seminarielæktor H. V. Gregersen, Haderslev, rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt, København, landsarkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå, og forstander Hans Lund, Tanderupgård. Manuskripter og henvendelser til redaktionen iøvrigt sendes til redaktionssekretæren, seminarielæktor H. V. Gregersen, Dronning Alexandrinesvej 2, Haderslev.

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

har følgende styrelse:

Formand: landsarkivar Peter Kr. Iversen,
Åbenrå

Kasserer: ekspeditionssekretær
Olav Christensen, Haderslev

Sekretær: viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Åbenrå

Amtsudvalgsformænd:

Gdr. Ernst Christensen, Asserballe
pastor Tage Holm, Vojens
overassistent Holger Jacobsen, Åbenrå
pastor H. F. Petersen, Satrup, Angel
gdr. Cornelius Schmidt, Døstrup

Styrelsesmedlemmer løvrigt:

Viceskoleinspektør Werner Christiansen,
Tønder

rektor Knud Fanø, Flensborg
generalkonsul, professor, dr. phil.

Troels Fink, Flensborg

seminarielektor H. V. Gregersen, Haderslev
provst emer., dr. theol. Jens Holdt, Askov
rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt,
København

fhv. højskoleforstander Hans Lund,
Tanderupgård pr. Ribe

seminarielektor, dr. phil. Sig. Schoubye,
Tønder

cand. polit. fru Inger Bjørn Svensson,
Haderslev

apoteker, dr. pharm. Hans-Iver Toft, Tønder
arkivar Hans H. Worsøe, Åbenrå

Formanden, kassereren og sekretæren
danner forretningsudvalget

Sekretariat og ekspedition:

Landsarkivet, Åbenrå,
(arkivar Hans H. Worsøe)
tlf. (0 46) 2 27 04. Giro 116642

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Årbøger: Knud Fanø,
box D, Gråsten Bank, Kruså

Sønderjysk Månedsskrift:

Fru Inger Bjørn Svensson,
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev

Skriftrækken: H. V. Gregersen,
Dronning Alexandrinesvej 2, Haderslev

Kassererens adresse:

Olav Christensen, Christiansfeldvej 30,
Haderslev, giro: 42682

Sønderjyske Årbøger er Historisk Samfunds
medlemsskrift. Medlemskontingent er
p. t. 11,50 kr. + porto m. v.

Indmeldelser modtages af sekretariatet,
af alle styrelsesmedlemmer og
de lokale tillidsmænd

Sønderjyske Årbøger og Skrifterne
er i kommission hos

Danske Boghandleres Kommissionsanstalt,
Nyropsgade 19, København V.

Historisk Samfund for Sønderjylland

holder

jubilæumsårsmøde

søndag den 31. maj kl. 14,00, på Folkehjem, Åbenrå.

Dagsorden:

1. Beretning.
2. Regnskab.
3. Beretning og regnskab for Sønderjysk Månedsskrift.
4. Valg (efter tur afgår: *Olav Christensen, Troels Fink, H. V. Gregersen, Peter Kr. Iversen og Hans H. Worsøe*).
5. Eventuelt.

Fælles kaffebord

Prolog ved *Martin N. Hansen*

Korte taler af:

Kulturminister *Julius Bombolt*,
generalkonsul, dr. phil. *Troels Fink*,
rigsarkivar, dr. phil. *Johan Hvidtfeldt* og
forstander *Hans Lund*.

Musikalsk underholdning ved Åbenrå Vesteramts Amatørorkester,
dirigent: førstelærer P. Hansen, Hellevad.

Vi opfordrer vore medlemmer til at møde talrigt op
og være med til at gøre dagen festlig.